

## Normy ruského spisovného jazyka a kultúra reči

E. S. ISTRINOVÁ

### I.

Do pojmu spisovného jazyka patrí ako jeho podstatná čiastka — gramatika.

Keď sa hovorí o gramatike súčasného spisovného jazyka ruského, rozumie sa tým predovšetkým prísne stanovený systém ustrojenia reči, ku ktorému patrí tvorenie gramatických foriem a ich použitie v súvislej reči. Tomuto systému odpovedajú gramatické normy, nevyhnutné pre tých, ktorí hovoria spisovným jazykom, a tým viac pre pisanú reč, pre tlačené slovo. Pre ovládanie spisovnej reči je predovšetkým potrebné osvojiť si spisovné normy, najmä gramatické. Ale nepostačí zapamätať si a osvojiť návyky len mechanicky. K otázkam normy treba mať vedomý vzťah a nadväzovať na širšie úlohy jazykovej kultúry.

Prečo sa problém kultúry reči zdôrazňuje a prečo vzbudzuje pozornosť, prečo je dôležitý vedomý vzťah k otázkam normy spisovného jazyka?

Všetkým sú nám dobre známe Leninove slová, že jazyk je „najdôležitejší prostriedok ľudského styku“. Tu máme na mysli jazyk všeobecne, bez ohľadu na to, komu a pre aké ciele tohoto styku slúži. Spisovný jazyk každého národa je prostriedok styku najširších spoločenských vrstiev, je to jazyk „kolektívu kolektí-

vov“, ako sa niekedy hovorí; spisovný jazyk je prostriedok styku, ktorý najviac zodpovedá kultúrnym úlohám: je to jazyk štátnych aktov, vedy, školy, rozhlasu, novín, divadla, verejných vystúpení atď., napokon je to knižný jazyk, t. j. jazyk písomne ustálený a ustáľujúci sa.

Teda tieto vlastnosti spisovného jazyka, tieto podmienky jeho skutočného prejavovania utvárajú preň nevyhnutnosť normy, t. j. čo možno najväčšej jednoty. Hovoriaci sa podrobujú spisovnej norme, prispôbujú svoju reč jej požiadavkám, stávajú sa ostražitými a protestujú proti jej prenikavému narúšaniu: obyčajne sa zaujímajú do istej miery aj o otázky normy, priznávajú, aký je to dôležitý nástroj v každodennom životnom konaní. Toto sa týka širokých spoločenských kruhov, ktoré ovládajú a používajú spisovnú reč. Snaha pridržať sa spisovnej normy, ovládať ju a mať k nej vedomý vzťah je výrazná najmä u tých, ktorých činnosť je bezprostredne spojená s jazykom, so slovom, ktorí vnášajú slovo do širokých mas, ktorí sú nielen nositeľmi, ale aj vzormi spisovného jazyka, jeho propagátormi — teda predovšetkým u tých, ktorí pracujú pre tlač.

Jednotnosť a ustálenosť v oblasti výslovnosti, gramatického ustrojenia a slovníka vedú k presnosti a jasnosti jazyka a napomáhajú jeho lepšie osvojenie. Jednotnosť a ustálenosť nám umožňuje vynakladať čo najmenej rozumovej energie v rečovom procese, a to pri rozprávaní, najmä však pri počúvaní a čítaní, takže energia ostáva viac na aktívne osvojenie si obsahu reči so všetkými jeho odtienkami. Námaha, ktorá sa vynaloží na ovládnutie noriem spisovného jazyka, vynahradí sa výsledkami, ktoré sa dosiahnu v jazykovom styku, v hovorenej i písanej reči.

Ale prečo je ešte stále nejednotnosť v ruskom spisovnom jazyku (a aj v iných spisovných jazykoch), prečo niet úplnej jednoty, prečo je vlastne ťažké nielen osvojiť si spisovnú normu, ale ju aj v niektorých prípadoch určiť, odpovedať vždy s úplnou istotou na otázku: „Ako to treba povedať?“ A taká situácia sa iste vyskytuje a spôsobuje niekedy veľké ťažkosti a spory. Norma je v niektorých prípadoch jasná a nesporná, v iných spôsobuje ťažkosti, vyžaduje odborné skúmanie, určuje sa niekedy len s istou podmienenosťou; niekedy dokonca treba

uznať za normu dva varianty (hoci tomu treba všemožne vyhýbať).

Pousilujeme sa objasniť túto otázku nejednotnosti variantov vyskytujúcich sa v spisovnom jazyku a ďalej i to, ako sa upevňuje jeho jednota, jeho ucelenosť, jeho norma, aký vzťah treba mať k jestvujúcim odchýlkam od normy a jej kolísaniam.

## II.

Jazyk je systém, ktorého všetky časti tvoria spolu jedinú celosť. Tento systém je neobyčajne složitý, no pritom nie je v sebe uzavretý; veď je to sústava, ktorú používajú a ktorú utvárajú milióny ľudí, užívajú ju stále ako obvyklý nástroj myslenia a styku, upotrebuju ju v najrozličnejších prípadoch svojho životného konania, vyslovujú najrozličnejšie a najjemnejšie odtienky svojho vedomia, myslenia, vôle, cítenia. Složitosť a pružnosť, bohatstvo a rozmanitosť spisovného jazyka nedovoľujú uzavrieť jeho sústavu do prísne a presne ohraničených úzkych rámcov. Jazyk nie je v sebe uzavretý a statický; nie je *ergon* (ἔργον), ale *energeja* (ἐνέργεια), — ako povedal jeden z lingvistov-mysliteľov v minulosti — nie je nič hotového, raz navždy urobeného, ale je to niečo tvoriace sa, dynamické, prejavujúce sa svojím neustálym pohybom, svojím vývinom.

Pravidlá jazyka sa začínajú normatívnou praktickou gramatikou, menšieho alebo väčšieho objemu, s menšou alebo väčšou detailizáciou v shode s jej určením. Normatívna praktická gramatika je ako štyri aritmetické úkony s jednotkami, desiatkami, stovkami, ďalej s ľubovoľnými mnohoznačnými číslami, s obyčajnými číslami alebo zlomkami. V matematike za týmito jednoduchými aritmetickými úkonmi nasledujú najzložitejšie výpočty približných čísel, integrálov a diferenciálov. Ale v matematike sa môže oddeliť počítanie štyrmi aritmetickými úkonmi v medziach celých čísel od najzložitejších výpočtov; prvé ovládajú všetci viacej alebo menej kultúrni ľudia, a druhé len predstavitelia určitých odborov. Prvé aritmetické úkony môžeme používať, a druhých sa ani nedotknúť. Inakšie je to s jazykom. Jeho rozličnými složitými väzbami, jeho bohatou syno-

nymikou, jeho formálnymi variantmi, jeho celým systémom narábajú všetci, ktorí hovoria spisovným jazykom, hoci sa teoreticky zväčša málo vyznajú v jeho složitých vzťahoch; správajú sa podľa praxe a v praktickom jazykovom styku osvojujú si a zdokonaľujú svoju reč alebo niekedy ju narúšajú, kazia. Pozoruje sa tu, že všetko, čo je obvyklé, čo sa používa v príslušnom prostredí, čo sa osvojuje z detstva, prijíma sa ako norma, hoci ňou vždy nie je a nepodrobuje sa vždy spoločnému systému.

Prax rečového styku, všeobecná prax jazyka (s knižnými i hovorovými rôznotvárnosťami) — to je základné laboratórium jazyka, ktoré — ako každé laboratórium — prispôbuje sa svojim podmienkam práce, svojim zákonitostiam. V tomto veľkom laboratóriu sa narúšajú normy, a zároveň sa utvára nová norma, pričom sa všetko podrobuje určitej zákonitosti, spája sa s určitými podmienkami.

Základnou všeobecnou zákonitosťou je tu historický vývin jazyka. Jazyk žije a mení sa podľa potrieb spoločenského života a podľa jeho skutočných podmienok. Historický vývin jazyka leží v podstate všetkých jeho všeobecných a osobitných zmien, v podstate jeho všeobecnej dynamiky a istých drobných nepravidielností. Tento široký celkový proces historického vývinu reči sa skladá z rozličných javov a rozličných jazykových zákonov. Zastavíme sa pri niektorých najvážnejších zákonoch a pri javoch, súvisiacich s nimi, pri javoch, ktoré sa vzťahujú na oblasť gramatiky ruského spisovného jazyka, spôsobujú kolísanie gramatických noriem a zároveň určujú tieto normy.

Zpomedzi jazykových zmien, najmä pri tvorení tvarov, dôležité sú takzvané zmeny analogiou, ináč podľa zákona analogie. Rady tvarov, rôzne podľa tvorenia, najmä v skloňovaní a časovaní, podrobujú sa historickému procesu unifikácie, sjednotenia. Niektoré typy zmien sa pripodobňujú iným, i keď sa predtým odlišovali. Pritom niektoré typy tvarov alebo jednotlivé tvary sú silnejšie. Podľa ich vzoru značne sa menia veľké skupiny slov. Slovníková zásoba silných typov sa stále zväčšuje, lebo sa im prispôbujú slová slabších typov, a okrem toho, čo je veľmi dôležité, podľa vzoru takých silných typov menia sa všetky nové slová, dopĺňajúc ustavične jazyk. Slabé typy, pri-

spôsobujúc sa silným, alebo úplne sa tratia, alebo sa zachovávajú len v malom uzavretom kruhu slov a nepôsobia na nijaké nové slová. Tak vznikajú v jazyku produktívne a neproduktívne typy zmien, produktívne a neproduktívne tvary. Vezmime si príklad zo systému skloňovania. Je známe, že popri troch základných produktívnych typoch skloňovania 1. slov muž. a stred. rodu, 2. slov žen. rodu na *-а* (*-я*) a 3. slov žen. rodu na spoluhlásku na konci s *ь* (*жизнь, мысль* ap.) je skupina takzvaných „rôznosklonných“, vypočítaných úplne presne v lexikálnej zásobe (10 slov na *-мя*, slovo *дитя*, slovo *путь* a niektoré iné). Prvé typy sa neustále dopĺňajú, lebo nové podstatné mená, novoutvorené alebo prevzaté z iných jazykov, podriaďujú sa jednému z týchto typov; ale ani jedno nové slovo (podstatné meno) neprispôsobuje sa zmenám typu *семя — семени — семян*, alebo *путь — пути — путем*, alebo *дитя — дитяти — дети* atď.

V tomto prípade máme už pevne stanovenú hranicu medzi tvarmi produktívnymi a neproduktívnymi a pevne ohraničené skupiny slov neproduktívneho typu; tak isto máme celkom ustálené normy pre spisovné použitie.\*

Kolísanie tvarov, ktoré v podstate vzniká pôsobením analógie, možno ukázať ešte na mnohých príkladoch. Avšak aj bez nich je to jasné a treba prejsť k ďalším podmienkam, ktoré tak isto vplývajú na nestálosť, na kolísanie, na možnosť dvojakeho paralelného tvorenia.

Druhou takou podmienkou je neustály vplyv inej podoby národného jazyka — jazyka hovorového na normy knižného spisovného jazyka.

Ide o to, že v pojme spisovného, národného jazyka spájajú sa jeho dve podoby: vlastný spisovný, čiže knižný spisovný jazyk a jazyk hovorový. Je zrejmé, že otázky normy a kultúry reči vzťahujú sa predovšetkým na prvý, najvyšší prejav spisovného jazyka, na vlastný spisovný jazyk. Najmä tento jazyk zodpovedá vlastnostiam, ktoré patria priamo k pojmu spisovného jazyka: najmä on spĺňa úlohy obsahovo najširšieho a najvyššieho kultúrneho styku; najmä na jeho základe sa utvára národná jazyková norma. Tu ide, pravda, nielen o písané formy vlastného

\* Ďalšie príklady z časovania ruských slovies vynechávame. (Pozn. red.)

spisovného jazyka (hoci ony sú — ako sa zdá — v prevahe), ale aj o jeho ústne formy, ako sú prednášky, prejavy, reči a výstupy v rozhlase ap., ktoré majú väčší alebo menší vzťah k písmu alebo tlači.

Popri vlastnom spisovnom jazyku v ústach tých istých osôb, ktoré používajú aj vlastný jazyk spisovný, vyskytuje sa stále živý hovorový jazyk. Hovorový jazyk, ktorý zachováva obvyklú spisovnú normu, odlišuje sa zväčša menšou prepracovanosťou, menšou prísnosťou svojho systému. Hovorový jazyk slúži menším kolektívom, a to obyčajne viac alebo menej si blízkych ľudí; používa sa najmä vo vzájomnom rozhovore v dialogu, v otázkach i odpovediach. Dôležité miesto v ňom zaujímajú mimika, gestá, intonácia. Je pohyblivejší a menej záväzný. Má iný výber slov, pripúšťa iné tvary, je menej presný vo výslovnosti. Hovorový jazyk pripúšťa takzvané prostorečie\*\* a sblízuje sa s ním . . . Predstavte si, že ste stratili knihu, ktorú ste si požičali v knižnici. Prídete do knižnice a rozprávate sa o tom s knihovníkom alebo podáte o tom písomnú zprávu. Preto vzniknú dve rozličné úpravy vášho oznámenia, a to nielen čo sa týka slov, ale aj tvarov a syntaktických väzieb . . .

No tieto dve možnosti postupne sa sblížuju a na seba narážajú, spôsobujúc zase len kolísanie normy. Čo vzniká v individuálnom hovorovom jazyku ako odchýlka od normy, to môže vzniknúť aj v ústnej forme záväznej spisovnej reči. Podobné odchýlky prenikajú niekedy aj do písanej podoby rečového styku, do tlače, keď ich autor nezbadá alebo keď sú dokonca vlastné jeho jazyku natoľko, že sa mu nezdajú odchýlné.

Medzi dvoma útvarmi — vlastným spisovným jazykom a jazykom hovorovým — je istá hranica, ale nie je medzi nimi „čínsky múr“, a ich vzájomným pôsobením vzniká dosť osobitných kolísaní v spisovnej norme.

Tretia okolnosť, ktorá spôsobuje kolísanie a tak isto narúša prísnu jednotu normy, je prenikanie prvkov ľudového jazyka a zvláštností miestnych ľudových nárečí do spisovného jazyka.

Ako je známe, základom ruského spisovného jazyka je mos-

---

\*\* „Prostorečie“ znamená v ruštine reč prostého ľudu, alebo v literárnych dielach a v hovorovej reči pripúšťané nenútené a trochu hrubé slová a tvary na rečové prifarbenie prostredia. (Pozn. prekl.)

kovské ľudové nárečie. To sa vzťahuje predovšetkým na výslovnosť, ale ukazuje sa aj inde na jeho tvaroch, syntaktických väzbách a slovnej zásobe. Predsa však medzi nositeľmi ruského jazyka nie je mnoho pôvodných Moskovčanov, a tí, ktorí vyrástli v inom dialektickom prostredí, často, i keď nie vo veľkej miere, zachovávajú si zvláštnosti svojho jazykového prostredia. K tomu moskovská ľudová reč sa úplne neshoduje s normami celonárodného hovorového jazyka a tým menej vlastného spisovného jazyka...

Tvary a syntaktické väzby ľudovej reči vyskytujú sa predovšetkým v hovorovej reči a odtiaľ sa dostávajú do vlastného spisovného jazyka. Ľudová zásoba slov vlieva sa do spisovného jazyka, a to hlavne prostredníctvom umeleckej literatúry...

Spisovný jazyk nemožno odlúčiť od jazyka ľudu; spisovný jazyk čerpá z ľudového jazyka svoje sily, má naň svoj kultúrny, sjednocujúci a usmerňujúci vplyv. V procese ich stáleho vzájomného pôsobenia javia sa a musia sa javiť zmeny a zvláštne kolísania v spisovnom jazyku.

### III.

Keď sme zistili kolísania a objasnili si niektoré ich príčiny a pôvod, všimneme si teraz otázku, ako treba stanoviť normu, podľa akých osnov ju treba určovať, lebo norma je nevyhnutnou podmienkou systému spisovného jazyka, nevyhnutným činiteľom kultúry reči.

Predovšetkým treba poznamenať, že percento kolísania v obvyklej sústave ruského spisovného jazyka vôbec nie je veľké. Ale toto kolísanie a určité odchýlky, ktoré robia ťažkosť hovoriacemu alebo ktoré „urážajú sluch“, vyvolávajú odpor u počúvajúceho — práve ony obracajú na seba pozornosť, hromadia sa vo vedomí a vyzdvihujú sa takrečeno na popredné miesta. Skúste čítať vedeckú stať vo vedecko-populárnom časopise... čítajte úvodníky ústredných novín — na niekoľkých desiatkach, stovkách, tisíckach riadkov nájdete jeden-dva pochybné tvary, v celej stati sotva niekoľko zjavných chýb, ktoré svedčia o prostom ľudovom štýle alebo uvádzajú do vlastného

spisovného jazyka neobvyklé preň slová, zvraty, tvary, ktoré sa však vyskytujú v bežnej hovorovej reči. Pravidelnosti jazyka zjavujú sa v ňom omnoho častejšie a dôslednejšie ako kolísanie a odchýlky od normy...

Kolísanie sa nezjavuje známej zákonitosti, a preniká do určitých typov slov a šíri sa určitou cestou produktívnych tvorení. Otázky a pochybnosti vznikajú najmä pri jednotlivých slovách, pri ich použití v jednom alebo inom tvare a pri závislosti určitého tvaru od významu alebo štýlu reči. Nevyhnutné odchýlky tohto druhu nachádzajú sa čiastočne v gramatikách, ale väčšinou vo výkladových (frazologických) slovníkoch pri patričných slovách. Pri skúmaní spomenutého kolísania niektorých tvarov držali sme sa väčšinou poučiek starých slovníkov i te-rajšieho, ktorý redigoval D. N. Ušakov, „Tolkovjy slovar' ruskogo jazyka“.

Avšak podľa akých základov uvádzajú slovníky a gramatiky svoje poučky, keď sa v jazyku vyskytuje kolísanie, podľa čoho sa uznáva a ustalaťje norma, ak je v jazyku skutočne kolísanie?

Norma sa určuje mierou použitia v spoľahlivých prameňoch. Čo je všeobecne upotrebitelné, utvára aj normu jazyka. Pri kolísaní treba si všímať spoľahlivé pramene vlastného spisovného jazyka — diela umeleckej literatúry, najlepšie vzory publicistiky a poprednej tlače, materiál vedeckej a úradnej reči. Gramatiky a slovníky sa v podstate robia podľa materiálu, ktorý sa zbiera z tých prameňov a podopierajú sa príkladmi — citátmi z nich.

Druhým dôležitým prameňom, najmä vo vzťahu k súčasnému jazyku, môžu byť dotazy na nositeľov spisovného jazyka hodných dôvery, obracanie sa na živé jazykové vedomie osôb, ktoré dobre hovoria a dobre píšu po rusky. Také dotazy sú systematickejším, hlbším, presnejším a hodnovernejším oporným prostriedkom pre živú jazykovú prax, prostriedkom, ktorý častejšie používame, odvolávajúc sa na to, že „tak všetci rozprávajú“, alebo naopak, „tak sa nehovorí“. Pri práci Ústavu ruského jazyka na gramatike súčasného spisovného jazyka ruského takýto fonetický a morfológický dotazník bol rozoslaný mnohým vedcom, profesorom, spisovateľom, hercom a iným



osobám, a tým sa umožňuje v mnohých prípadoch s veľkou presnosťou určiť súčasné normy pri výskyte kolísania . . .

Avšak ani k materiálu, vybranému z diel spisovateľov, ani k údajom spoľahlivých nositeľov živého spisovného jazyka nemožno sa stavať mechanicky, nemožno ich používať len pre obyčajné výpočty. Vo všetkých prípadoch treba prihliadať k rozličným faktorom: k samému jazykovému materiálu — k zvláštnostiam každého jednotlivého faktu, k jeho vzťahu k celému textu, do ktorého je zaradený; k prameňu, z ktorého sa berie materiál, k dobe, ku ktorej patrí, k literárnemu smeru a obvyklému štýlu spisovateľa, k veku skúmaných osôb, k ich jazykovému prostrediu ap.

Historické zmeny, zmeny normy vznikajú v jazyku podľa známej plánovitosti, určenej všeobecnými podmienkami a požiadavkami jazykového vyjadrenia. Vzťahuje sa to najmä na oblasť lexiky, slovníkové novotvary, lexikálne prevzatie a na zmeny vo významoch slov. Je celkom očividné, ako stále vznikajú novotvary na vyjadrenie nových vecí a pojmov, aké množstvo slov sa preberá, najmä medzinárodných termínov, ktoré odpovedajú rozvoju vedy, techniky atď., ako sa menia významy slov v spojení so zmenami spoločenského života a ideologie. *Neologizmy*, ktoré vznikajú v praxi, môžu rýchle vchádzať do jazyka a upevňovať sa v ňom silou svojej podmienenosti a účelnosti.

Stáva sa však, že jednotlivé zjavy, slová, zvraty sa šíria bez akejkoľvek zrejmej účelnosti, ba i s očividnými chybami a priamymi nesprávnosťami, ak si tieto nesprávnosti hovoriaci neuvedomujú. Ak sa tieto zjavy, slová, zvraty čím ďalej tým viac rozširujú, môžu sa zaužívať, celkom sa upevnia v jazyku a neskoršie, najmä pre ďalšie pokolenia, prenikajú do spisovnej normy . . . Takto prenikajú do spisovného jazyka prvky hovorového a ľudového jazyka, tak sa prejavuje jeho demokratizácia.

Doteraz sa hovorilo o vývine jazyka, o nových slovách a vzniku nových foriem, utvárajúcich varianty a vyvolávajúcich kolísanie noriem. Pritom, ako sa ukázalo a ako vidno z príkladov, varianty tvarov spájajú sa s jednými alebo druhými lexikálnymi skupinami. Ale ak sa niektoré lexikálne skupiny

podriaďujú novotvarom a idú cestou postupného pohybu jazyka, tak druhé skupiny, naopak, nezapájajú sa do nového tvorenia a ostávajú mimo spoločného systémového vývoja. Také sú napríklad podstatné mená rôznosklonné, ktoré v súčasnom systéme skloňovania sú zjavnými prežitkami minulosti, zjavnými gramatickými archaizmami. Avšak pokiaľ sú všeobecne použiteľné, prijímajú sa ako norma a ich osobitosť, ich neprimeranosť jazykovému systému hovoriaci nepozorujú. No, takých prežitkov, nezodpovedajúcich súčasnému jazykovému systému, takých „výnimiek“ je v jazyku mnoho a pritom spájajú sa s nemnohými jednotlivými slovami, alebo s jednotlivými ustálenými spojeniami, zvratmi, výrazmi.

A tak k určeniu normy, k riešeniu otázky, kedy treba daný tradičný tvar pokladať za zastaralý, za taký, ktorý ustúpil alebo ustupuje druhému, novému tvaru, a naopak, kedy treba tradičný tvar uznať za spisovne správny, a nový tvar, ktorý sa používa v hovorovej reči, odmietajú ako nespisovný — k riešeniu tejto otázky nemožno pristupovať mechanicky. Treba si tu všimnúť zložitú a pružnú výrazovú štruktúru jazyka.

Pri riešení otázok normy treba sa obracať na veľkú skúsenosť jazykovej praxe, predovšetkým na najdôležitejšie pramene minulosti a prítomnosti. Obracať sa na najlepších spisovateľov znamená obracať sa na najlepších majstrov ruskej reči, najlepších nositeľov jej kultúry, znalcov ruského slova, ktorí ho vedome a s láskou pestujú alebo pestovali, s plnou pozornosťou a zodpovednosťou tvoriac každé slovo, každý tvar, každý rečový zvrät. Puškin a Lermontov, Turgenev a Lev Tolstoj, Čechov a Gorkij, Dobrolubov a Černyševskij sú veľkí tvorcovia a uzákonitelia spisovného jazyka, od ktorých sa neprestajne učily a učia nasledujúce pokolenia. Naša popredná tlač, politické reči a prednášky vedcov, ktoré zvučia po celom Sväte, ich prejavy v rozhlase, mienky vážnych vedcov, odborníkov v ruskej reči — to všetko veľa znamená v otázkach normy, utvára spisovný jazyk, upevňuje jeho systém. Dôležitosť prameňov sa nevyhnutne spája s ich spoločenským zameraním; tie pramene sú dôležité, v ktorých sa pravdivejšie a hlbšie odráža spoločenská podmienenosť jazyka. Ten spisovateľ, ktorý si osvojuje spoločný ustálený jazykový systém, a bez poriadku ho nenaruša,

ktorý neláme jazyk, nevymýšľa svoj vlastný a snaží sa majstrovsky využívať všetky bohatstvá jazyka, rozvíjajúc jeho výrazové prostriedky, ktorý neustále pracuje na zdokonalení svojich diel — najmä ten patrí medzi najlepšie všeobecne uznávané autority.

Individuálna jazyková tvorba ostáva v rámci individuálneho použitia, aj keby bola podarená, výrazná a výstižná pre daný prípad. Ved' aj jazykové novotvary Majakovského, ktorý vo svojej tvorbe hlboko nadväzuje na spoločenský život, ostaly len v jeho dielach alebo sa zriedka používajú ako citáty z Majakovského v úvodzovkách. To, čo je individuálne, ťažko vchádza do spoločného jazyka. Dostojevskij si pripisuje, že rozšíril slovo *стывеаться* (zmiznúť, stratiť sa), ale sám si ho osvojil v priateľskom prostredí Inžinierskeho učilišťa. Opakujeme Tolstého „образвется“, ale Tolstoj toto slovo vložil do úst národnému hrdinovi a prevzal ho z ľudového jazyka.

Hoci významný autor môže byť všeobecne autoritou, nie je ňou bezpodmienečne a nie vždy pre každý osobitný prípad. Je nesprávny náhľad pokladať za skutočne správne, za normu to, čo sa nájde u Puškina, Turgeneva, L. Tolstého... Najlepší znalci a majstri slova môžu robiť jednotlivé chyby, môžu sa mýliť, môžu mať svoje vlastné pochybnosti, lebo jazyk, ruský spisovný jazyk nedá sa vložiť do násobilky, do štyroch aritmetických pravidiel. Medzi odpoveďami na akademický dotazník sa niekedy nachádzajú prázdne miesta alebo oznámenia: „Neviem, toto slovo nepoužívam, nie som si istý“. Nikto rovnako dobre neovláda všetky danosti jazyka. Okrem toho v najlepších dielach najlepších spisovateľov sa neustále stretávame s vedomými odchýlkami od prísnej spisovnej normy pre štylistickú výraznosť reči; v tom sa prejavuje pružnosť jazyka a bohatstvo jeho výrazových prostriedkov. Ovládajúc obvyklý jazykový poklad a opierajúc sa o jeho ustálené normy, môžu sa používať jeho rozličné prostriedky pre lepšie vyjadrovanie; ďalší vývoj jazyka podporíme, keď sa podrobíme jeho zákonom a budeme z nich vychádzať.

#### IV.

Vychádzajúc zo všetkého, čo sa tu hovorilo, môžeme si urobiť záver, dôležitý s hľadiska teórie i praxe. Hoci otázky normy spisovného jazyka sú podstatné, predsa sa nemožno na ne obmedziť; za otázkami normy idú iné, širšie a dôležitejšie — otázky kultúry jazyka. Vysoká kultúra jazyka vyžaduje jemné chápanie jednotlivých významov, ktoré sú spojené s kolísaním tvarov: každý tvar má svoj pôvodný význam, spíňa svoju vlastnú funkciu. V kultúre jazyka sa prejavuje jeho celé bohatstvo, jeho pružnosť, jeho nevyčerpatelná výrazovosť. Norma je nevyhnutný stupeň na ovládanie spisovného jazyka, ale kultúra jazyka je cesta k lepšiemu používaniu jazyka v jeho nepretržitom historickom vývine.

Jazyková kultúra vyžaduje stálu a niekedy úpornú prácu s jazykom; vyžaduje nielen zistenie správnosti daného faktu alebo jeho shody so spisovnou normou, ale aj výber medzi niekoľkými možnými variantmi. Okrem toho jazyková kultúra vyžaduje niekedy iný spôsob vyjadrenia, ak daný spôsob robí ťažkosť, ak pri osvojovaní čitateľovi a poslucháčovi spôsobuje nejasnosti alebo má iné chyby.

Jazyk má nevyčerpatelné bohatstvo veľmi pružných výrazových prostriedkov a vždy v ňom možno nájsť potrebné slová a tvary pre najlepšie vyjadrenie myšlienky. Preto jazyku a jeho kultúre treba venovať mnoho práce.

Všetci vieme a radi opakujeme krásnu Turgenevovu báseň v próze „Ruský jazyk“. — „Ty jediný si mi posilou a oporou, ó, veľký, mocný, pravdivý a slobodný ruský jazyk!“ Môžeme uviesť aj iné citáty, v ktorých sa hovorí o bohatstve, sile, výraznosti ruského jazyka. Ale neslobodno zabúdať, že všetci, ktorí milovali a cenili si jazyk, ktorí ho skutočne ovládali, veľmi sa ním zaoberali a vždy hovorili, že je pritom potrebná taká veľká a úporná práca. Je dobre známe, akú pozornosť venovali otázkam kultúry jazyka Lenin a Gorkij a ako sa stará o čistotu a cibrenie jazyka súdruh Stalin.

Potreba veľkej práce pri kultúre jazyka vzrástla najmä v posledných rokoch, lebo význam ruského jazyka rastie s roka na rok, a to nielen ako celonárodného majetku veľkého národa,

ale ako jazyka, ktorý je spoločný pre medzinárodný styk všetkých bratských národov nášho Sväzu, a okrem toho ako jazyk svetového významu.

Preložila L. Manicová

## Staré slovenské mená

JÁN STANISLAV

### *Gorazd.*

Gorazd sa spomína v Živote Metodovom v XVIII. kap.: gen. *Gorazda* (Lavrov, *Mat.* 78), v Živote Cyrilovom neskoršej redakcie: ak. *Gorazda* (ib. 104), v Uspení sv. Cyrila: ak. *Gorazda* (ib. 157) a v Slavosloví sv. Cyrilovi a Metodovi v bulharskom synodiku: dat. *Gorazdu* (ib. 161).

V prípisu k obrane mnícha Chrabra podľa Vilinského vydania je nominatív *Gorazdo* (Lavrov, ib. XLIV).

V cirkevnoslovanskej legende o Klimentovi, tzv. Ochridskej, ktorá je prekladom gréckej krátkej legendy, je tvar *sz . . . Gorazdom* (Lavrov, *Mat.* 193).

V gréckej legende o Klimentovi, tzv. Bulharskej, je tvar *Gorásdos* (II, 7) a potom ešte s inými koncovkami v kap. VI, 23 a XII, 35.

V krátkej gréckej legende o Klimentovi je tvar *Gorasdū* (P. J. Šafárik, *Památky hlaholského písemnictví*, Praha 1853, str. LVII).

Val. Pogorielov v štúdií *O národnosti apoštolov Slavjanstva* (čas. Bratislava I, 1927, 183—193) poukazoval na to, že Gorazd bol Slovák. Predpokladal, že stopy jeho pôvodu sa zachovali v staroslovienskom preklade bohoslužobných kníh.

V Živote Metodovom (XVII. kap.) sa hovorí, že Metod ustanovil Gorazda za svojho nástupcu na arcibiskupskom stolci. Metod povedal pri tejto príležitosti: „Tento je vašej zeme slobodný muž, učený dobre v latinských knihách, pravoverný.“

Z týchto slov, vraví Fr. Trávníček v odpovedi na tvr-

denia V. Pogorielova, že tak tieto slová naozaj sa povedaly, možno usudzovať len to, že Gorazd bol príslušníkom československého národa, a nie Juhoslovan.

Miloš Weingart (*Československý typ cirk. slovančiny*, Bratislava 1949, 24) hovorí, že sa Gorazd nemôže vyhlasovať výhradne za Slováka, lebo osobné meno Gorazd je dobre známe aj starým Čechom. Odkazuje na české miestne meno *Horazďovice*, na podkrkonošské slovo *horazditi* 'reptať' a na ruské adv. *gorazdo* (oveľa). Pripomína, že po mene poznáme len jediného Metodovho žiaka a že nevieme nič o jeho literárnej, resp. prekladateľskej činnosti, práve tak nič o činnosti ostatných Metodových pomocníkov.

Meno *Gorazd* vykladá A. Brückner (*Legends o Cyrylu i Metodym wobec prawdy dziejowej*. Roczn. Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego XXX, 1903, odtlačku str. 7) ako 'múdry, schopný'.

Frant. Trávníček (*Mluvnice spis. češtiny*, Praha 1948, I. sv., str. 254) meno *Gorazd* vysvetľuje ako 'veliký'.

V ruštine je prídavné meno *gorazd*, *gorazdyj* vo význame 'spôsobilý, síci, schopný', adv. *gorazdo* 'dost', veľmi, oveľa', sloveso *gorazdit'* 'vymyslieť' ap., *ugorazdit'* 'vraziť, trafiť' atď.; ukrajinský *harazd* je 'dobrý, šťastlivý, síci', podst. meno znamená 'šťastie' a pod.

Slovo sa vykladá z germánčiny (V. Jagić, *Entst.* 212) — z nedoloženého gótskeho *garazds* (*ga-* + *razda*) s významom 'reč, nárečie, hlas'. V českom *horazditi* 'reptať' máme dodnes zvyšok tohto významu a tak isto aj v maď. *garázda*, *garázna*, ktoré prešlo sekundárne aj do slovenčiny ako *garazda*, *robiť garazdu* (krik). (E. Berneker, *SEW* I, 329—330.) Význam 'síci, schopný' sa vyvinul z významu 'hovoriť výrečne, rozumne' (ib.).

Sem patrí aj adj. *nehorázny* (z *ne-horádz-ny*).

Výkladom tohto mena sa zaoberal Ad. Stender-Petersen, *Zur etymologie des urslav. gorazdzъ* (*Slavia* V, 1926—1927, str. 647—676). Porov. aj J. Zubať, *Naše řeč* XII, 1928, 19, Sborn. fil. 5, 15 a n.

V jazyku našich predkov IX. stor. existovalo očividne adjektívum *gorazdzъ* s významom, aký sme uviedli.

Osobné meno, ako na to poukázal J. Svoboda podľa hojnej literatúry (Slavia 18, str. 101—110), úzko sa spájalo s človekom, charakterizovalo ho a bolo aj programom jeho života.

Na veľké schopnosti kňaza Gorazda poukazuje fakt, že si ho Metod vyvolil za svojho nástupcu na arcibiskupskom stolci. Metod pred svojou smrťou, keď ustanovoval Gorazda za svojho nástupcu, povedal pamätné slová, ktoré sme uviedli vyššie. Grécka legenda o Metodovom učeníkovi Klimentovi, tzv. Bulharská legenda, spomína Gorazda tiež ako schopného a učeného kňaza.

Meno *Gorazdъ*, t. j. ‚súci, veľký‘, resp. aj ‚výrečný‘, veľmi dobre prilieha tomuto veľkomoravskému činiteľovi.

Toto meno žije v mene dvorca *Garázda* v Nitrianskej stolici blízko obce Mučeníky. Dosvedča sa v listinnom materiáli z r. 1251, 1252 ako *Graz*.

V chotári mesta Galanty (zo starého osobného mena *Goleta*) v Bratislavskej stolici je dvorec *Garažd*, maď. *Garasd* (vyslov. Garašd). Tu je tvorenie sufixom *-jb*: \**Gorazd-jb* > \**Goraždъ*; v maďarčine je z toho potom *Garažd*, resp. *Garasd* (-šd). České meno *Horazďovice* (v južných Čechách) sa utvorilo pôvodne z tvaru *Horazďej*: *Horazďejovici* (A. Profous, Místní jména v Čechách I, 612). Z r. 1490 sa dosvedča aj rybník *Horazd* (ib.). V Poľsku je obec *Gorazdów* (A. Brückner, AfsI Ph XI, 117).

Tvar \**Goraždъ* ukazuje svojím utvorením pomocou sufixu *-jb*, že osada existovala už na začiatku feudalizmu v našej krajine. Sufix *-jb* v IX. stor. prestáva byť produktívny. To znamená, že takéto mená, resp. osady, ktoré ich nosily, existovali prinajmenej v IX. stor. Po onemení koncového jeru v prvej polovici X. stor. tento sufix zaniká. Od tých čias sa posesívne prídavné mená nemohly od neho tvoriť a nemohly vznikáť ani takéto miestne názvy.

Sem patria aj panónske mená obcí *Gerezd*, *Geresd* (toto čítaj Gerešd, resp. Gerežd), ktoré sa tu zjavujú štyri razy, a to dva razy v Šopronskej (*Geresd*), raz v Baraňanskej (*Geresd*) a raz v Šomodskej (*Gerezd*). Tvary na *-e-* vznikly vývinom v maďarčine (pozri môj Sloven. juh II, 183, 190—191).

Či je alebo nie je vecná súvislosť medzi kňazom Gorazdom a obcami, pomenovanými jeho menom, nemožno síce s absolútnou istotou odpovedať, ale máme predsa len údaje, ktoré nám s pomerne veľkou pravdepodobnosťou poukazujú na Gorazdov pôvod.

V blízkosti Nitry a Bratislavy, ako sme už uviedli, sú dve miestne mená, odvodené od mena Gorazd. Je to osada *Garažd* pri Galante a *Garázda* pri Mučeníkoch neďaleko Nitry.

Osada *Garažd* podľa tvaru mena bola vlastníctvom nejakej rodiny, ktorá sa volala *Gorazd*. Táto rodina tu bola podľa sufixu *-jb*, ktorým sa meno utvorilo, v IX. stor., t. j. v Gorazdovej dobe, resp. za jeho života. Bola to feudálna rodina, ktorá vlastnila túto osadu; ukazuje na to práve sufix *-jb*, lebo ním sa označuje súkromnovlastnícky pomer. Metod volá Gorazda „slobodným mužom“, t. j. Gorazd pochodil z feudálnej vrstvy obyvateľstva. Je možné, že pochodil z tejto rodiny. Bezpečných historických svedectiev o tom, pravda, niet. Možno o tom usudzovať len podľa jazykových dát.

*Garázda* a *Garažd* ležia neďaleko od seba po oboch stranách Váhu. Pri *Garázde* je obec Mučeníky, ktorej meno je výrazne staroslovienskeho pôvodu. Tu je kostol sv. Klimenta, toho svätého, ktorého ostatky sv. Cyril našiel v Chersone a preniesol do Ríma cez Veľkú Moravu. Máme tu teda popri sebe stopy po jazyku a kultúre Cyrila a Metoda i po mene popredného ich učeníka veľkomoravského pôvodu. Tieto súvislosti sotva možno pokladať za náhodné.

Na Morave niet obce, ktorá by sa volala podľa tohto mena. To by práve popri uvedených skutočnostiach tiež mohlo poukazovať na to, že kňaz Gorazd pochodil z oblasti Váhu.

Osada *Garázda* má pomad'arčený tvar svojho mena. Doklad *Graz* z r. 1251, 1252 je najskôr pokazeným zápisom tvaru *Gorazd* alebo pomad'arčeného *Garazd* s vynechaným koncovým *-d* i *-a-* po *G-*.

Miestne meno bez sufixu je veľmi starobylym tvorením. Poukazuje ešte na trosky rodového zriadenia u našich predkov a na rodinno-rodové obce, v ktorých býval jeden rod. Je to predfeudálny útvar, ktorý, pravda, dožíva už za feudálnych čias



a celkove sa prežíva v X. stor. Mohli by sme teda túto osadu klášť tiež do veľmi dávnej minulosti.

Týmito dvoma osadami sa v slovenčine dokladá meno Gorazd a tiež rodina, ktorá niesla toto meno a ktorá v začiatkoch feudalizmu hrala v oblasti nižného Váhu rolu feudálnej už rodiny.

Pretože na veľkomoravskej oblasti, ktorá tu prichodí do úvahy, niet iných takýchto starobylých osád s Gorazdovým menom, je veľmi pravdepodobné, že Metodov učeník Gorazd, „slobodný muž vašej zeme“, pochodil z tohto územia, resp. z niektorej z uvedených osád.

Pretože výrazne feudálny znak má meno Garažd a Gorazd bol príslušníkom feudálnej vrstvy, volili by sme skôr túto osadu za možné rodisko kňaza Gorazda ako Garaždu, lebo v tejto sa zachováva ešte črta rodového zriadenia, aj keď inak išlo zrejme o tú istú rodinu v oboch osadách.

V osobe kňaza Gorazda máme najskôr nejaké spojivo medzi kresťanstvom pred cyrilometodejskou misiou a medzi kresťanstvom so slovanským bohoslužobným jazykom Cyrila a Metoda. Metod povedal o Gorazdovi, že je „dobře učený v latinských knihách, pravoverný“. Je to veľké vyznačenie pre Gorazda a je to aj svedectvom, že Gorazd prešiel latinskými školami pred Cyrilom a Metodom. Medzi latinské knihy patrilo istotne a predovšetkým aj misál, ktorý sa asi r. 869 prekladá do starej slovienčiny. V tomto slovanskom misáli západného obradu, známeho pod menom Kijevských listov, máme jazykový prvok, ktorý môže pochodiť iba z územia od Malých Karpát na východ. Je to tvar *cirьky* oproti obvyklému staroslovienskemu *сръкы*. Pokračovaním tvaru *cirьky* je slovenský tvar *cirkev*, o ktorom budeme hovoriť viac v inej štúdií. Tvar *cirkev* je len od M. Karpát na východ. Na ďalšom západe je *církev* a tento tvar pochodí zo staršieho *cierkev* a tento z *\*cérkev*. Tvar s dlhým *-í-*, zdá sa, preniká aj ďalej na západ.

Ak je správny náš predpoklad o tom, že Gorazd pochodí z oblasti nižného Váhu, vysvetlili by sme si tým skôr prítomnosť tvaru *cirьky* v Kijevských listoch a iných pamiatkach. Bol by sa tu vniesol tvar, ktorý Gorazd poznal z domova a ktorý bol zrejme známy v oblasti Pribinovho kostola. Keď sám Metod

pričítal Gorazdovej osobe toľkú vážnosť, že ho určil za svojho nástupcu, mohli byť prvky jeho reči smerodajné pri vnášaní veľkomoravizmov do staroslovienských pamiatok.

Môže sa namietnuť, že v týchto pamiatkach je aj *z* za praslovanské \**dj*, lenže dodnes je *z* na západnom Slovensku dobre známe v týchto polohách. Svedectvo o tom, že bolo aj od M. Karpát na východ — nevieme, na akej oblasti — máme v mene obce Boleráz, z psl. \**Bolerad-jb*. Pri tejto obci smerom na západ je aj *l* za *dl* v mene zaniknutej osady *Močičľany* (*Mochalou* 1256/1270 Šmilauer, *Vod. 24, Machalan* 1275 Haz. okl. 73, *Mocholan* Apponyi Okm. I, 83—5).

Na tom istom území máme teda *z* za *dj* i *l* za *dl*. Bol to azda systém kmeňového nárečia pod M. Karpátmi, ktorého zvyšky nám ostaly v týchto menách. Ďalšie *l* za *dl* je v mene obce pri Trnave, ktorá sa úradne volá Zeleneč podľa nesprávneho pomenovania po r. 1918, ale ľudove *Linč*, maď. *Szélincs* zo slovenského *Séleenci* k *selo*.

V chotári obce Boleráz je meno *Rakici* (podľa oznámenia môjho poslucháča p. R. Krajčoviča). Základom je tu *rakyta*. Možno sa nazdávať, že je to tiež zvyšok zo stredného nárečia, ktoré tu v stredoveku bolo.

Nedostatok *dz* za psl. *dj* v staroslovienských pamiatkach nehovorí teda o nedostatku slovenských prvkov v nich. Tvar *cirьky* neexistuje od M. Karpát na západ a teda ťažko by sme ho vysvetľovali z ľudovej reči na dnešnej Morave alebo pod. O starobylosti *z* na uvedenom slovenskom území svedčí, že sa toto meno utvorilo tiež sufixom *-jb*, t. j. v začiatkoch feudalizmu. Viac o ňom v štúdií o Kijevských listoch.

Ak teda Gorazd bol vedúcou osobnosťou medzi cyrilometodovskými kňazmi veľkomoravského pôvodu, o čom niet pochybnosti, lebo sa to zaznačuje v Živote Metodovom i Klimentovom, môžeme predpokladať, že bol predseda len akousi autoritou alebo poradcom sv. Cyrila a Metoda pri vnášaní prvkov nášho jazyka do staroslovienskeho prekladu bohoslužobných kníh. Staršia tradícia už tu bola. Cirkevné termíny zpred čias cyrilometodovskej misie sa prevzaly do prekladov Cyrila a Metoda. Jedným z najzákladnejších slov kresťanskej terminológie bolo iste slovo *cirьky*, inokedy *crьky*, t. j. cirkev — kostol i cirkev

v širokom smysle. Keď toto slovo má formu, ktorá dodnes žije od M. Karpát na východ, keď Gorazd najpravdepodobnejšie pochodil z údolia Váhu, t. j. tiež z oblasti od M. Karpát na východ, a keď v tejto oblasti bol chrám aspoň 30 rokov pred príchodom Cyrila a Metoda, môžeme, aj keď opatrne, ale predsa len s veľkou pravdepodobnosťou predpokladať, že sa tento tvar vniesol do staroslovienskych pamiatok — v niekoľkých prípadoch — podľa jazyka tejto oblasti a najskôr podľa úzu popredného Metodovho kňaza z tejto zeme, t. j. Gorazda. Odtiaľto putoval aj do Poľska; v starej poľštine je *cyrki*, ale vytisol ho západnejší tvar *cerkiew*. Starobylé styky s Poľskom sú nám známe. Hovorí sa o nich už v Živote Metodovom. Do tejto kapitoly patrí potom sv. Svorád.

Feudálny pôvod Gorazdov, obec s feudálnym spoločenským zriadením, pomenovanú podľa Gorazdovho mena, t. j. mena jeho rodiny popri obci s tvarom mena bez označenia vlastnickeho vŕahu, tvar slova *cirьky* v tejto oblasti, vyskytujúci sa v dôležitých staroslovienskych pamiatkach (Kij. listy, Žaltár Sinajský, II. Frizinská pamiatka, Gregor Naziánsky), starosloviensky tvar mena obce *Mučeníky* a napokon aj kostol sv. Klimenta v tejto obci, ležiacej neďaleko od oboch Gorazdových obcí i od Nitry, nechceme pokladať za náhodný shluk okolností, ale za svedectvá, hovoriace, že tento kraj bol zapojený do cyrilometodovského diela a hral v ňom význačnú rolu.

Výrazne stredoslovenský charakter má meno pôvodcu cyrilometodejskej misie *Rasticь*, resp. podľa tvaru Análov Bertiniánskych *Restitius* — *R'ästicь*. Sem patrí aj tvar *grędět(ь)* v Pražských zlomkoch hlaholských; k nemu sa druží aj tvar inštrumentálu sg. fem. na *-oju, -eju* v tej istej pamiatke. Stredoslovenský tvar je, zdá sa, aj v mene kniežata Svätopluka, v tvare *Свѣтеплькъ*, zaznačenom v Ev. Cividalskom.

## Dve tvaroslovné poznámky

LADISLAV DVONČ

### 1. Substantíva typu rádio.

Pravidlá slovenského pravopisu na str. 90 uvádzajú vzor „individuum“, bližšie však neurčujú, aké substantíva sa podľa neho skloňujú. Orlovský—Arany majú vzor „gymnázium“,<sup>1</sup> podľa ktorého skloňujú sa cudzie podstatné mená, zakončené na *-eum, -ium, -uum, -yum, -yo, -io, -ión*.

Určovaniu substantív, ktoré uvádzajú Orlovský—Arany, treba vytknúť, že sa tu vymenováva veľký počet zakončení substantív tohto typu, čo nie je zvlášť výhodné. Preto treba hľadať jednoduchšie riešenie.

Ako pádové prípony nom. sg. fungujú pri substantívach typu „gymnázium“ *-um, -o, -on*:<sup>2</sup> *lyce-um, rádi-o, synedri-on*. V ostatných pádoch pridávame koncovky k základu, ktorý dostaneme odtrhnutím uvedených koncoviek nom. sg.: *gymnázia, rádia, synedria; gymnázium, rádiom, synedriom; gymnáziá, rádiá, synedriá* atď. Ak si všimneme základ, ktorý dostaneme odtrhnutím koncoviek, vidíme, že sa vždy končí na samohlásku: *gymnázi-um, individu-um, lyce-um, štúdi-o, embry-o, du-o, enchiridi-on, entozo-on* atď. Možno teda povedať, že podľa vzoru „gymnázium“ skloňujú sa podstatné mená stredného rodu, vychodiace v nom. sg. na *-o, -on, -um* s predchádzajúcim vokálom.

V uvedenej už gramatike zaraďujú sa však substantíva, vychodiace na *-ao, -eo* ku vzoru „mesto“.<sup>3</sup> Uvádzať tieto podstatné mená pri vzore „mesto“ nepokladáme za správne preto, že aj tu ide o substantíva, ktoré majú pred koncovkou samohlásku: *kaka-o, maka-o, Bilba-o, Borne-o* atď. Nakoľko všetky ostatné cudzie podstatné mená so samohláskou pred koncovkami

<sup>1</sup> J. Orlovský—L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 167.

<sup>2</sup> Pozri o *-on* Š. Peciar, *O štylistickej diferenciacii jazyka*, SR XI, 1943/1944, 235 (v obsahu na str. IV. chybné: *O štylistickej diferencii jazyka*).

<sup>3</sup> Orlovský—Arany, *l. c.* 156, 167.

vádzajú sa pri vzore „gymnázium“, bude najsprávnejšie, ak sa j substantíva na *-ao, -eo* budú uvádzať pri tejto paradigme.

Pre toto zaradenie hovorí nielen tá skutočnosť, že pred oncovkami majú vokál, ale aj to, že sa rovnako skloňujú ako substantíva typu „gymnázium“. Ide tu o lok. sg., kde majú oncovku *-u*, a nie *-e*, ako je to pri väčšine substantív typu „mesto“. Ak preradíme substantíva *Bilbao, kakao, farao, Boreo, Montevideo* . . . ku vzoru „gymnázium“, odpadne pri vzore „mesto“ pripomienka, že mená na *-ao, -eo* majú v lok. sg. koncovku *-u*, ako sa to robí v cit. gramatike (str. 156 a n.). Jediná poznámka, ktorá by pribudla pri vzore „gymnázium“, bolo by upozornenie, že od subst. na *-ao* netvorí sa gen. pl. V uvedenej gramatike je toto upozornenie pri vzore „mesto“ (str. 161), kde to úprave odpadne.

Konečne ku vzoru „gymnázium“ možno priradiť aj substantíva stredného rodu, vychodiace na *-e*, ktoré sa v sg. nesklonujú, ale skloňujú sa v množnom čísle: *nacionále*, nom.-akuz. pl. *nacionáli-á*, gen. pl. *nacionáli-i*, dat. pl. *nacionáli-ám*, lok. pl. *nacionáli-ách*, inštr. pl. *nacionáli-ami*; *faksimile* — *faksimiliá, aksimiliá, faksimiliám, faksimiliách, faksimiliami*.<sup>4</sup> Skloňovanie v pl. je umožnené úpravou základu, ktorý sa takto končí tiež na samohlásku.\*

Po týchto poznámkach možno povedať, že podľa vzoru „mesto“ skloňujú sa podstatné mená stredného rodu, vychodiace v nom. sg. na *-o, -on, -um* s predchádzajúcim *konsonantom* (mest-o, vojsk-o, hypokoristik-on, syndetik-on, rigoróz-um, fór-um . . .), podľa vzoru „gymnázium“ substantíva stredného rodu, vychodiace v nom. sg. na *-o, -on, -um* s predchádzajúcim *vokálom* (rádi-o, embry-o, kaka-o, Montevide-o, du-o, zo-o, syndri-on, enchirid-on, entozo-on, krematóri-um, báry-um, lýce-um, individu-um . . .).

<sup>4</sup> *Pravidlá slovenského pravopisu* (str. 184) uvádzajú: *faksimile*, -a, pl. neskl., str. Podobne *Slovník spisovného jazyka slovenského* (E. Jóna—A. Jánovič, Turčiansky Svätý Martin 1948, 572): *faksimile* n. neskl. *Faksimile* je v sg. nesklonné, v pl. sa skloňuje podľa vzoru „gymnázium“: Kopecký uverejnil *faksimiliá* CJ (Práca IV, 1949, čís. 35, str. 7).

\* Pravda, musíme si byť vedomí, že tu ide o *latinské* tvary plurálu. Človek, ktorý nevie po latinsky, nikdy nebude skloňovať *nacionále* alebo *faksimile* v pluráli *nacionáliá, faksimiliá* atď.

Namiesto vzorov „gymnázium“ (Orlovský—Arany, l. c. 167), „individuum“ (Pravidlá, str. 90) bolo by lepšie používať vzor *rádio*, pri ktorom je v nom. sg. koncovka *-o*, paralelne podľa vzoru „mesto“, kde vzor má v nom. sg. tiež koncovku *-o*.

## 2. Skloňovanie mužských životných všeobecných podstatných mien na *-o*.

O tom, ako sa skloňujú muž. živ. apelatíva na *-o*, Pravidlá sloven. pravopisu sa nezmieňujú. Poučku o tom majú Orlovský—Arany.<sup>1</sup> Uvádzajú, že v nom. pl. koncovku *-ovia* majú dôsledne všetky mená, zakončené v nom. sg. na *-o*: *strýkovia, tatovia, tatkovia, ňañovia, smejkovia, bojkovia, snilkovia, pikolovia, svákovia, bačkovia, ujovia*<sup>2</sup>; ďalej na str. 121 sa uvádza, že v menách, končiacich sa na *-o*, je vždy v inštr. pl. pádová koncovka *-ami*: *ujami, ňañami, tatami, oteckami, bojkami, snilkami*... Tieto poučky na základe nového výskumu treba čiastočne revidovať.

Jánošík študoval augmentatíva<sup>3</sup> a dospel k záveru, že gramatický rod augmentatív ustupuje rodu prirodzenému. Pri životných augmentatívach zreteľne to vidieť na takých pádoch, ako dat. a lok. sg., kde je najnovšie *-ovi* namiesto koncovky *-u*, gen., dat., akuz., lok. pl., kde sú pádové koncovky *-ov, -om, -ov, -och*, teda koncovky vzoru „chlap“, a nie vzoru „kladivo“.<sup>4</sup> V nom. pl. je tu však naďalej koncovka *-á*, hoci, ako uvádza Jánošík, začína sa tu tiež uplatňovať pádová koncovka *-ovia*. Zdô-

<sup>1</sup> J. Orlovský—L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 120 a n.

<sup>2</sup> Tu by sme upozornili na jeden nedostatok. Uvádza sa, že v nom. pl. pádová koncovka *-ovia* je dôsledne vo všetkých slovách, zakončených na *-o*. Zbytočné je potom hovoriť ešte osobitne o rodinných menách na *-o* a o krstných menách na *-o*, pretože sú už zahrnuté pod pojem mien na *-o*. Autori pri menách, zakončených na *-o*, majú na mysli len apelatíva, ako vidieť z príkladov, ale takéto delenie na apelatíva, krstné mená a priezviská je nepotrebné, ak všetky majú pádovú koncovku *-ovia*. A ak hovoríme o menách „na *-o*“, nemožno tým myslieť len apelatíva.

<sup>3</sup> A. Jánošík, *Gramatický a prirodzený rod augmentatív na -isko*, SR XIII, 1947/1948, 17—25.

<sup>4</sup> O tom podrobnejšie v štúdií *Forma gen. pl. feminín a neuticr v spisovnej slovenčine* (v rukopise).

raznili by sme tu, že pádová koncovka *-ovia* preniká iba v osobných augmentatívach na *-isko*, ale pri zvieracích ostáva naďalej koncovka *-á*. Zvieracie augmentatíva na *-isko* majú teda v nom. pl. koncovku *-á*.

Pri cudzích apelatívach na *-o*, ktoré sa k nám dostávajú prostredníctvom prekladov, resp. ktoré sa vyskytujú v prekladoch, badáme inú tendenciu, ktorá sa týka dvoch pádov. Je to uvádzanie pádovej koncovky *-i* v nom. pl. a *-mi* v inštr. pl. Koncovka *-i*, ako je známe, je pri prevažnej väčšine substantív typu „chlap“<sup>5</sup> a koncovka *-mi* v inštr. pl. je tam, kde nevznikajú pripojením tejto koncovky na kmeň neprípustné kombinácie foném.<sup>6</sup> Sám som v spomenutej štúdií o inštr. pl. uvádzal bez zmeny poučku Orlovského—Aranya o inštr. pl. Novšie však zisťujeme, že pri cudzích slovách na *-o* upotrebuje sa *-mi* za rovnakých podmienok ako pri iných slovách vzoru „chlap“, a to predovšetkým pri substantívach s jednou spoluhláskou pred koncovkou *-o*. Na potvrdenie správnosti týchto vývodov uvádzame niekoľko dokladov, ktoré máme k dispozícii. Napr.: *Finqueri* pokúšali sa . . . prehovoriť Candida (B. Traven, Vzburá vyvesencov, prel. Viktória Hornáková, Bratislava 1949, str. 5); My, *boyeri*, sme už tiež dostali nové nariadenie (Traven, l. c. 72); potom to urobíme tak, ako *campesini* (Traven, l. c. 181); *Cayuqueri* začínajú svoje povolanie ako malí chlapci (Traven, l. c. 149); Niektorí boli mestici, iní *ladini* (Traven, l. c. 210); Nech si ich *artesiani* zakolú (Traven, l. c. 224); Všetci *arrieri* . . . sú zdraví (Traven, l. c. 262); *Licenciadi* nemajú nijaký záujem (B. Traven, Biela ruža, Bratislava 1949, 131); Na jej postráženej tvári bolo čítať otázky: — *Monatti? Zlodeji?* (A. Manzoni, Snúbenci, spracoval Viktor Šichta, Bratislava, 141); Tieto hádky . . . boli veľmi často príčinou dlhotrvajúceho nepriateľstva medzi *finquermi* (Traven, Vzburá vyvesencov 5); K tomu pri-

<sup>5</sup> V istých prípadoch záväzne sa však používajú koncovky *-ovia* a *-ia*, v iných prípadoch je kolísanie medzi *-i* a *-ovia* na jednej strane a *-i* a *-ia* na strane druhej. Presnejšie vymedzenie výskytu jednotlivých koncoviek je v mojej štúdií *Nom. pl. vzoru „chlap“* (v rukopise).

<sup>6</sup> Niekedy sa zamieňajú koncovky *-mi* a *-ami* celkom ľubovoľne (fakultatívne), ako je to napr. pri *šudentmi* — *šudentami*, *emigrantmi* — *emigrantami* a pod. Porov. moju štúdiu *Tvorenie inštr. plur. substantív v spisovnej slovenčine*, SR XV, 1949/1950, 99—118.

stupovala ešte skúsenosť, ktorú získal stykom s *ladinmi* (Traven, Vzburá vyvesencov 17); S týmito *boyermi* sa nemusíme báť (Traven, Vzburá vyvesencov 179); Začal drobčiť pred *mu-chachmi* (Traven, Vzburá vyvesencov 182).

Naše konštatovanie o skloňovaní mužských životných apelatív na *-o* je doplnením zistení, ktoré sme urobili pri substantívach maskulínach typu „sluha“.<sup>7</sup> Pri týchto substantívach cudzie slová na *-ata, -asta, -eta -éta, -ita, -yta, -ista, -ysta, -ota, -óta* majú v nom. pl. pádovú koncovku *-i* a slová na *-ata, -eta, -éta, -ita, -yta, -ota, -óta* majú v inštr. pl. koncovku *-mi*. Tým sa pri skloňovaní pomerne jasne oddeľujú cudzie slová od slov domácich. Ale vieme, že aj pri domácich slovách prenikajú uvedené koncovky, o čom svedčia tvary ako *obranci, rozhodci* a pod.

## Prechodné slovesá so zvratným zámenom sa v slovenčine

ANTON JÁNOŠÍK

V školskej praxi slovesá so zámenom *sa* nazývame všeobecne zvratnými slovesami. Ich podstatný znak, zámeno *sa*, máva však rozličné úlohy. Nevzťahuje sa len na vetný priamy predmet, ale býva často pomocným slovom, partikulou, ktorá, naopak, máva spojitosť s podmetom.<sup>1</sup> Za vlastné zvratné slovesá možno uznávať iba tie, kde zámeno *sa* má opravdivú platnosť predmetu v akuzatíve. Je to pri prechodných slovesách, ktoré môžu mať pri sebe predmet v akuzatíve; on dopĺňuje jednako vetný podmet a vetný prísudok. Bez predmetu význam prechodného slovesa nebol by úplný.

Názov prechodný je ztade, že činnosť vychodí od vetného

<sup>7</sup> L. Dvonč, *Skloňovanie substantív typu sluha*, Slovo a tvar III, 1949, 102—103.

<sup>1</sup> Dr. Eugen Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943, str. 73. Tento článok zväčša zakladám na princípoch Paulinyho práce. Ďalej uvádzam v skratke *Štruktúra*.



podmetu a zasahuje vetný predmet, čím vlastne činnosť podmetu prechodí cez predmet. Pri normálnych prechodných slovesách vo vete podmet je činiteľ, ktorý vykonáva činnosť na predmete; predmet znáša, trpí činnosť podmetu na sebe. Podmet je činný a predmet je trpný. Ak podmet nazývame činiteľom, tak predmet je potom trpiteľ.<sup>2</sup> Pri prechodnom slovese sú dva hlavné komponenty: činiteľ a trpiteľ. Tak je to napríklad aj pri prechodnom slovese *umývať* vo vete: *Otec umýva syna*. Tu podmet (*otec*) je činiteľom, ktorý koná svoju činnosť na predmete (*syna*); predmet je trpiteľom, nakoľko činnosť otcovu na sebe znáša, trpí. Ešte vypuklejšie javí sa význam trpiteľský vetného predmetu pri slovese *biť*: *Otec bije syna*. Syn tu viditeľnejšie, fyzicky trpí od otca.

Čo sa týka smeru činnosti, tá vychodí od podmetu a smeruje na predmet — trpiteľa. Ináč povedané, podmet svojou činnosťou zasahuje tu predmet v akuzatíve mimo seba.

Ale podmet ako činiteľ pri prechodnom slovese často zasahuje aj sám seba. Vyjdíme z uvedenej aktívnej vety: *Otec umýva syna*. Dajme tomu, že otec po umytí syna ide umyť sám seba. Podstata deja slovesa *umývať* a činnosti vetného podmetu nijako sa nemení, mení sa len predmet v tom smysle, že sa ním stáva sám podmet. Činiteľ súčasne sa stáva aj trpiteľom. Podmet je zároveň aj predmetom. Pri rovnakých menách vo vete jazyk obyčajne naplno vymenúva, t. j. uvádza tvar mena len v prvom prípade, kým v druhom ho nahrádza zvratným zámenom *sa*, a to v akuzatíve, lebo *sa* nahrádza priamy predmet: *Otec umýva seba*||*Otec sa umýva*. Obidve formy *seba*, *sa* predstavujú priamy akuzatív sg. zvratného zámena *sa*. Obyčajne sa používa len neprízvučná forma zámena *sa* na označenie predmetu pri prechodnom slovese, keď je rovnaký s podmetom. Formálna aktívna veta *Otec sa umýva* nelíši sa od aktívnej vety *Otec umýva syna*; pri obidvoch ostáva ten istý podmet *otec* a jednako on zasahuje predmet. Rozdiel je iba v tom, že vo vete: *Otec sa umýva* podmet je súčasne aj predmetom. Aj tu konanie vychodí od podmetu *otca* a smeruje na predmet, ale keďže je rovnaký s predmetom, tak zasahuje vlastne seba sa-

<sup>2</sup> Latinský termín *patiens*, ktorý používa Pauliny, uvádzam len po slovensky *trpiteľ*.

mého, čím sa jednoducho činnosť odráža a zpiatky vracia s predmetu na podmet. Zato by bolo príliehavé nazývať jedine túto časť skupiny reflexívnych sloviess zvratnou, keďže sa naozaj činnosť podmetu ako činiteľa s predmetu zvráti, odrazí zpiatky na podmet, z ktorého bola vyšla. Je to naozajstná zvratná forma slovesná.

Pri zvratných slovesách tohto typu vetný podmet ostáva v plnom pomenovaní a zasiahnutý predmet sa vyjadruje zámenom *sa*, ktorý má platnosť akuzatívu. I keď azda prvotný význam akuzatívu je oslabený pri zámene *sa*, postavenie zámena je tak pevné, ako je pevné postavenie iného cudzieho predmetu. Pri zdôrazňovaní zámeno *sa* dostáva sa aj do prízvučnej širšej formy *seba*: Preto krotí *seba* Ďuro (Tim. IV, 136). No býva často ešte zosilnená zámenom *sám*: *Otec umýva sám seba*.

Takto zámeno *sa* zostáva pevné. Z dvoch vetných komponentov prechodných sloviess ostáva pomenovaný len činiteľ a trpiteľa ako predmet zastupuje zámeno *sa*. Príklady:

*Otec vozí syna.* — *Otec sa vozí.*

*Otec oblieka syna.* — *Otec sa oblieka.*

*Otec sánkuje syna.* — *Otec sa sánkuje.*

Je len zrejmé, že nereflexívne prechodné sloveso vo vete nemôže stratiť predmet, ani keď sa stáva reflexívne. Reflexívnosť je totiž podmienená práve odrazom činnosti od vetného predmetu zpiatky na podmet, ktorý je pôvodca činnosti. To sa vyslovuje zvratným zámenom *sa*.

*sánkovať sa, lyžovať sa, korčuľovať sa*

V slovenčine zámeno *sa* je pevné aj pri zvratnom tvare *sánkovať sa*||*sánkovať sa*. Ja môžem dobre *sánkovať*, prípadne *posánkovať* svoje deti a aj *seba* = *sánkovať sa*, prípadne *posánkovať sa*. Je to celkom v shode s prechodným slovesom *vozit*. Môžem *vozit dieťa* na vozíku, na aute alebo aj na sánkach. Zvratná forma *sánkovať sa*||*sánkovať sa* je pevná v spisovnej reči: každý deň *sa sánkuje* (Šolt. IV, 34), *sánkujúc sa* (Podj. III, 64) ap.

So zvratným slovesom *sánkovať sa* sú zajedno zvratné slovesá *korčuľovať sa*, *lyžovať sa*, i keď pri nich sám nereflexívny tvar *korčuľovať*, *lyžovať* neprichodí v praxi, keďže nikoho *ne-*

*korčuľujeme, ani nelyžujeme, lež len seba, druhého iba ak teoreticky. Sú utvorené na spôsob skupiny vlastného zvratného slovesa vozil sa. Ako sa môžeme vozil na vozíku, sánkovať sa na sánkach, tak sa môžeme korčuľovať na korčuľiach, lyžovať sa na lyžiach. Koniec koncov bolo by možné aj korčuľovať niekoho, napríklad pri učení ťahať na korčuľiach. Tak isto aj lyžovať niekoho, ťahať na lyžiach.*

Zvrtné formy *korčuľovať sa, lyžovať sa* sú všeobecné v hovorovej reči, čo sa odráža aj v školských úlohách slovenských žiakov:<sup>3</sup> *Všetci sa budeme chodiť lyžovať, sánkovať, korčuľovať* (Viliam Jarkovský). *Budeme sa chodiť lyžovať, korčuľovať, sankovať* (Emília Pavlovičová). Na stráňach plno detí, ktoré *sa sánkujú, lyžujú* (V. Stanček). Niekedy by sme *sa išli polyžovať* alebo *posánkovať* (Anna Baková) a iné.

Zvrtná forma *korčuľovať sa* je typicky slovenská svojim koreňom<sup>4</sup> a zjavuje sa často v literárnej reči: *Behal na kole, korčuľoval sa* (Vajanský X, 237).

Oproti zvrtnej forme *korčuľovať sa* badať už kolísanie pri reflexívnej forme *lyžovať sa*. Napríklad na úradnom propagačnom plakáte pod vyobrazeným lyžiarom stojí nápis: *Lyžujte v slovenských horách.*<sup>5</sup> To je naisto napísané pod vplyvom českého nereflexívneho tvaru *lyžovati*. Pravidlá sloven. pravopisu majú zvrtný tvar *lyžovať sa*.

V češtine nereflexívne slovesá *sánkovati, brusľiti, lyžovati*<sup>6</sup> možno chápať na spôsob slovies typu *kostolník zvoní*,<sup>7</sup> pri ktorom podmet je činiteľ a predmet nie je osobitne vyjadrený, lebo je už v samom slovese a dostatočne ho cítiť vo význame slovesa. Spôsobené je to tým, že sloveso je odvodené od podstatného mena, ktoré súčasne predstavuje aj nevyslovený predmet ako trpiteľa pri činnosti podmetu vety. Taktó sloveso obsa-

<sup>3</sup> Doklady pochodia z úloh vlnajších žiakov I. OŠ v Turč. Sv. Martine (škol. rok 1948/49). Posledný doklad je od žiačky II. roč. VHŠ (predtým OA) v škol. roku 1949/50.

<sup>4</sup> Porov. české nereflexívne *brusľiti*, pochodiace od iného koreňa.

<sup>5</sup> Na tento čas plakát s uvedeným nápisom je vyvesený vo výklade kancelárie *Slovakotouru* v Turč. Sv. Martine. Podľa získanej informácie vydalo ho *Riaditeľstvo pre cestovný ruch v Bratislave*.

<sup>6</sup> Porov. Pavel Váša a František Trávníček, *Slovník jazyka českého*, 3. vyd. str. 1361a, 112a, 879a.

<sup>7</sup> Pauliny, *Štruktúra* 23, 65n.

huje už v sebe ten predmet a netreba ho vyslovovať mimo podmetu.

S formálnej stránky české nezvratné slovesá *sáňkovati*, *brusliti*, *lyžovati* sú jednaké s typom *zvoni*,<sup>8</sup> ale nadobro nesrovnávajú sa s ním už v intencii. Podmet pri type *zvoni* (napríklad: *kostolník zvoni*) ako činiteľ (kostolník) celú svoju činnosť jednostranne zameriava na nevyslovený predmet, kým pri slovesách *sáňkovati*, *brusliti*, *lyžovati* podmet obracia smerovanie činnosti na seba. V slovenčine nadobudla prevahu práve táto druhá intencia.

Dvojaká intencia tých slovies stvorila aj dva rozličné tvary. nezvratné a zvrätané, čo sa odráža práve v obidvoch spisovných jazykoch nezvratnými a zvrätnými tvarmi slovies.

V spisovnej slovenčine slovesá *sáňkovať sa*, *korčuľovať sa*, *lyžovať sa* sú zvrätané; osebe vyjadrujú predmet ako trpiteľa mimo svojho pomenovaného podmetu práve zámenom *sa* podľa slovesa *voziť sa*, s ktorým vyslovujú rovnaký význam 'pohybovať sa na nejakom neživom predmete', od ktorého základu je utvorený aj ich slovesný tvar novšou príponou *-ovať*: *sánky* — *sáňkovať sa* || *sankovať sa*, *korčule* — *korčuľovať sa*, *lyže* — *lyžovať sa*. Formálne sa zaradily medzi prechodné slovesá a tak im potom prislúcha vlastná zvrätaná forma so zvrätným slovesom *sa*, ktoré je pevné v slovenčine.

Prakticky, ako už bolo vyššie naznačené, vyskytujú sa len vo zvrätnej forme, to sú reflexíva tantum.<sup>9</sup> Takto sa obyčajne označujú také reflexívne tvary, ktoré nemajú svoj nereflexívny protiklad.

#### *úfať sa*

Akuzatívnu úlohu zámena *sa* však celkom dobre možno vyčítať na slovese *úfať sa* pri jeho prvotnej reakcii: *úfať sa v niekom* alebo *v niečom*. Na ňu ukazuje ešte aj etymológia slovesa v uvedenom pôvodnom spojení, čo v podstate znamená 'upevňovať *seba*, *sa* v niekom alebo v niečom'.<sup>10</sup> (Základ tvaru slovesa

<sup>8</sup> E. Pauliny, *Štruktúra* 17, 65.

<sup>9</sup> E. Pauliny, *Štruktúra* 91, 10.

<sup>10</sup> Rovno od prídavného mena *pevný* je utvorený novší tvar *upevňovať sa* asi vo význame *úfať sa*.

*ufat*||*úfat* je *prv-*, ktorý je v adj. *pevný*.) Tu zámeno *sa* má na vidomoči platnosť akuzatívu. V tejto väzbe predstavuje tiež reflexívum tantum. Je aj v literatúre, napríklad u Vansovej: „... V tebe *ufaly* [!] *sa* matka i otec...“ (II, 73).

Asi z predošlej väzby vyvinula sa druhotná: *úfat sa niekomu* alebo *niečomu*, kde už zámeno *sa* nie je v zrejmej platnosti akuzatívu, ale zato ostáva ďalej pevné: „A ja som *sa ufal* [!] tomu Ondrovi, že bude inakší...“ (Tim. II, 14), *Ufaly* [!] *sa* ženy valedikcii, gazdovaly slzy (Kuk. III<sup>2</sup>, 60) ap.

Ináč zámeno *sa* okrem týchto dvoch väzieb zväčša sa oslabuje. Takto si vysvetlíme, že sloveso prestalo byť prechodné a tak sa vyskytujú popri reflexívnych tvaroch aj nereflexívne *ufat*||*úfat* (bez *sa*):

a) zvrtné tvary: *ufajúc* [!] *sa*, že obec porobí poriadky (Vans. II, 34), [Hamuljak] ako *sa ufal* [!] dostať k sebe... priateľa (Škult., O Slov. 99), bo *sa ufal* [!] aspoň grófa za zaťa dostať (Kal., Pov. II, 29);

b) nezvrtné tvary: Rozumný... ja aspoň *úfam*, že gazda teraz... príde k rozumu (Palárik, Drotár<sup>2</sup> 12) a iné.

Zaiste nezvrtný tvar *úfat* mimovoľne podporuje aj nereflexívny tvar *zúfat* so svojím opačným významom,<sup>11</sup> ktorý je bez zámena *sa*: *Nezúfa* [dievča], ani nekl'aje (Kráľ, Balady 27), Už vidí, nepozostáva jej iné len *zúfat* (Tim. I, 88), A mne biednemu *zúfat* v strachu nedaj (Matúška, Sobr. spisy 27) a iné.

Pravda, aj sloveso *zúfat* ostáva pri zvrtných slovesách, lenže iného druhu, a to so zvrtným zámenom datívu *si*:<sup>12</sup> *zúfat si*. Také sú doklady v ľudovej reči, aj v literatúre: Pokorná. Odmietli ma, lebo mám v tebe vydržovateľa. Ja *si zúfam*. Jožko. *Nezúfaj*, v tom majú pravdu (Stod., Jožko Púčik 35) ap.

Dnes najčastejšie užívame nezvrtné sloveso *dúfat*, ktoré nie je domáce od pôvodu. K nám sa dostalo z češtiny a je silne

<sup>11</sup> Analogiou sa vyrovnávajú aj tvary s opačným významom, napr. francúzske sloveso *s'approcher de qch.* má svoju väzbu podľa *s'éloigner de qch.*, ktorá jediná má svoj logický smysel. (Prvá ho nemá, lebo *sa* nedá nič približovať „od niečoho“.)

<sup>12</sup> Bohuslav Havránek, *Genera verbi v slovanských jazykoch* I, 145.

zaužívané najmä v cirkevnej reči: *dúfať v Boha*. Je to typický český tvar vzniklý z *do-ufati*.<sup>13</sup>

Aj na tomto slovese *dúfať* jasne vidieť opačný systém slovenčiny od češtiny; čeština rada vynecháva zvrtné zámeno *sa*, kým slovenčina usiluje sa ho zachovávať, aj keď už prestáva byť alebo sa necíti v platnosti akuzatívu. V slovenčine zámeno *sa* vždy ostáva pevné pri prechodných slovesách.

#### *bláznit — bláznit sa*

Prechodným je aj sloveso *bláznit* (pobláznit), ako ostatné slovesá na *-it'*, tvorené od menného základu, nakoľko označujú ,robiť niekoho alebo niečo takým, ako je ich menný základ', napríklad *očierniť* niekoho alebo niečo ,urobiť niekoho alebo niečo čiernym', *zoškliviť* niekoho alebo niečo ,urobiť niekoho alebo niečo ošklivým' a iné. Všetky sa spájajú s priamym akuzatívom.

Podľa nich aj sloveso *bláznit* znamená ,bláznom robiť', najmä v prenesenom význame ,šialiť, zavádzať v láske, vábiť na pochabé skutky'. Napríklad: „Ale ty urob niečo. Tvoj brat... Vieš s tou Bohúnkou... *Blázni ju*, i sám je blázon...“ (Vaj. I, 212), Martin... *dievča mi neblázni*, nechaj na pokoji (Tim., Páva 16) a iné.

Teda chlapi môžu *bláznit*, bláznami robiť dievčence a dievčence zase chlapcov. Pri slovese *bláznit* ako prechodnom na vyjadrenie deja očakávali by sme zvrtný tvar *bláznit sa*. Lenže tu pri životnom podmete intencia nepocituje sa pevne zaostrená na zámene *sa* ako na predmete a tak sa dej zoslabuje na stav ,javiť sa bláznivým, byť pochabým'.

Zjavný dejový význam má však nereflexívne sloveso typu *blázniet*, tvorené na *-iet'* od toho istého základu *blázon*. Vlastný jeho význam je ,stávať sa, zostávať bláznom'. Kým nezvrtná forma *blázniet'* (podľa svojho významu) vyjadruje dej, na vyjadrenie stavu zostáva pevná zvrtná forma k slovesu *bláznit*: *bláznit sa*. Medzi nimi sa cíti taký podstatný významový rozdiel, aký aj pri obdobných synonymných tvaroch *šialiť sa* a *šaliť*.

<sup>13</sup> František Trávníček, *Historická mluvnice* 154.

Doklady: Vždy si žiadal, aby bola vážna, aby sa *nešialila* a ním (Podj. III, 28); „Vari *šalieš*, že by som sa ja pasoval tebou . . .“ (Dobš., Pov. IV, 127).

Takto nijako nedá sa reflexívny tvar *bláznit sa* formálne vyrovnávať (vynechávaním zvratného *sa*) s nereflexívnym *blázniť*, lebo význam sa značne mení pri nereflexívnej forme *bláznit*. Zato len zvratný tvar *bláznit sa* obstojí vo vete: Edvina mu ývla a dodala pošušky: Zbláznila m. *Zbláznela*. Na to by naviedčovala forma *zbláznie* v kontexte na nasledujúcej strane fihálovho prekladu *Nastaly dažde* (454). (Porov. SR XV, 61.)

*žehnať niekoho alebo niečo — žehnať sa*

Zvratný tvar slovesa *žehnať sa* je pre nás dokladom a dôkazom, že nereflexívny tvar *žehnať* je prechodný. Môžem *žehnať* rížom *seba* = *žehnať sa* a môžem *žehnať* aj *druhého*. Nezvratný var *žehnať* je rozhodne prechodné sloveso, ktorému prislúcha ázba s priamym akuzatívom. V slovenčine neobstoja väzby *žehnať* niekomu alebo niečomu“ (SR XI, 63).

Pri zvratnom tvare *žehnať sa* ako aj pri ostatných zvratných slovesách typu *umýva sa*, *vozí sa*, *sánkuje sa*, *korčuľuje sa* odmet ostáva ďalej činný. Tu je ešte vždy dominantná činnosť etného podmetu ako činiteľa, i keď trochu obmedzená v tom myse, že vetný predmet ako trpiteľ nie je vyslovený osobitne, e len zastúpený zámenom *sa*. Vo svojom jadre základná aktívna eta (pokiaľ nie je reč o reflexíve tantum) sa nezmenila, nijako reštráca svoj akčný význam ani pri zvratnom zámene *sa*. Dala y sa označiť pri činnosti podmetu, ktorý ostáva ďalej činiteom aj v tejto zvratnej forme, ako *zvratiné aktívum*.<sup>14</sup>

Iný druh zvratných slovies vzniká, keď sa naproti podmetu a prvé miesto vyzdvihuje vetný predmet, zasiahnutý činnosťou etného podmetu. Prvší predmet trpiteľ mení svoje miesto a ilohu, nakoľko z neho sa stáva podmet, ale naň sa neprenáša činnosť predošlého vetného podmetu a tak podmet nie je schopý konať činnosť; vyslovuje dej, čo sa s ním deje, stáva, robí.

<sup>14</sup> Termín *zvratiné aktívum* používam ako opak, protiklad termínu, ktorý navrhuje Eugen Paulíny v článku *Passivum v spisovnej slovenšine* (Slovo a tvar III, 123).

Aj nový podmet má ako svoj protiklad predmet, vyslovený zámenom *sa*. Obidva protikladné komponenty sa zúčastňujú na deji pasívnej formy slovesa. Takto aktívna veta zmenila sa v pasívnu so zvratným zámenom *sa* a zato ju možno príliehavo nazývať s Paulíny *zvratné pasívum*.<sup>15</sup> Vetný podmet môže sa vyskytovať len v 3. osobe slovesnej, nakoľko zdôraznený predmet, ktorý sa stal v pasívnej vete podmetom, tvoria veci a neživé predmety.

Podstatný rozdiel medzi obidvoma druhmi zvratných foriem spočíva v tom, že zvratné aktívum vyslovuje činnosť podmetu, vykonávanú na sebe samom vo všetkých osobách, a zvratné pasívum vyslovuje dej len v 3. osobe, má význam dejový.

*zastaviť niekoho alebo niečo*

Najlepšie tento rozdiel obidvoch druhov zvratných sloviem ukáže sa na praktickom príklade prechodného slovesa *zastaviť*. Pre zvratné aktívum vyjdime z aktívnej vety so životným predmetom: *Zastavil som diela*. Tu životný podmet (ja) vykonáva svoju činnosť zasiahnutím životného predmetu, ktorý je mimo neho. Pravda, predmet pri prechodnom slovese *zastaviť* treba vysloviť aj vtedy, keď podmet ako činiteľ svoje konanie dovršuje na sebe samom. Tu sa predmet zastupuje zámenom *sa*: *Zastavil som sa*. Prvý druh zvratného slovesa javí zrejmu aktívnosť.

Pre zvratné pasívum vyjdime z aktívnej vety s neživotným predmetom: *Zastavil som autobus*. Pri mojej činnosti nastal dej: *Autobus sa zastavil*. Tu ťažisko smyslu už nespočíva na podmete (v našom prípade na *ja*), ale na predmete (autobus), keďže sa s ním stalo to, čo vyslovuje vetný prísudok. Nakoľko sa kladie dôraz iba na zasiahnutý predmet ako trpiteľa, tak sa vyzdvihuje aj na prvé miesto, na ktorom bol v aktívnej vete podmet a prejíma aj úlohu podmetu. Týmto činom sa z predmetu stáva podmet, no nie ako činiteľ, čo je ináč logické, lebo trpiteľ ani nemôže byť pri označovaní deja činiteľom. Ale predmet, keďže v novej situácii je rovnaký s podmetom, zostáva nepomenovaný tým, že ho zastupuje zámeno *sa*. To sú hlavné

<sup>15</sup> Eugen Paulíny, *Slovo a tvar* III, 123.



znaky zvrätneho pasíva. Z aktívnej vety *Zastavil som autobus* vzniká pasívna *Autobus sa zastavil*. Podmet *autobus* neoznačuje tu činnosť, ale dej, ktorý sa odohráva na samom predmete, zastúpenom zámenom *sa*. Takto zámeno *sa* patrí aj do vety: [Suvorov] vydal rozkaz svojmu vojsku, aby v najbližšej de-  
dinke zastavilo [m. aby *sa* . . . zastavilo] (Práca IV, č. 199, 5c).

Treba si tu dobre uvedomiť, že sloveso *zastaviť* je prechodné a pri ňom vetný podmet vyjadruje činnosť, ako to bolo uvedené v predchádzajúcich aktívnych vetách: *Ja zastavím dieťa*. — *Ja zastavím autobus*.

Vetný podmet *vojsko* vo spojení *vojsko zastavilo* — ktorý treba chápať podľa kontextu — nevystupuje ako činiteľ, lebo nevykonáva svoju činnosť zasiahnutím predmetu, ktorý by bol mimo neho, lež zasahuje sám seba a zato naisto príde vetné spojenie so zvrätným prísudkom: *vojsko sa zastavilo*. Tu musí byť vyslovený predmet zámenom *sa*, lebo len ním sa vyslovuje dej zvrätneho pasíva pri prechodnom slovese *zastaviť*. Pasívny význam spočíva v tom, že predmet, ktorý býva len trpný, stáva sa podmetom, nevyslovuje činnosť, ale len dej, ktorý sám seba zasahuje cez predmet *sa*. Bez neho boli by sme v pokušení opýtať sa naň otázkou predmetu: *Koho to zastavilo vojsko? Čo zastavilo vojsko?* Ak vetný podmet *vojsko* nerozprestiera svoju činnosť na nejaký predmet mimo seba, ale len na seba, tak vyslovuje dej a tým predmet prichodí vysloviť zámenom *sa*: *vojsko sa zastavilo*. Dej *sa* dá vyvodiť aj ako následok aktívnej vety s akčným podmetom: *Suvorov zastavil vojsko — vojsko sa zastavilo*. Je to následok predošlej činnosti aktívnej vety a už tým samým činom vyjadruje dej. Pri tomto pasíve zdôrazňuje sa predmet so zásahom a zato predmet do pasívnej vety, ako je už známe, preniesol sa ako podmet a jeho miesto zastalo zámeno *sa*.

Nepriamo dôkaz, že k slovesu *zastaviť* patrí zvrätné zámeno *sa*, je aj nezvratné synonymum *zastať*,<sup>16</sup> ktoré ako podmetné sloveso typu *ide*<sup>17</sup> pri činnosti vetného podmetu zasahuje sám

<sup>16</sup> S tohto stanoviska lepšie by pre slovenčinu pristal povel: *Zastať — stáť* miesto terajšieho poslovenčeného: *Zastaviť — stáť*; sloveso *zastaviť* je prechodné a žiada si vysloviť predmet: *niečo zastaviť*.

<sup>17</sup> E. Pauliny, *Štruktúra* 62.

seba. Zato netreba, ani nemožno vysloviť predmet, lebo ten je už v ňom, v podmete: [Suvorov] vydal rozkaz svojmu vojsku, aby v najbližšej dedine zastalo. Takýto by bol vetný prísudok bez *sa* pri slovese *zastať*.

No pri slovese *zastaviť* predmet treba osobitne vysloviť, lebo je to prechodné sloveso. Tak pri vyjadrení pasívnosti nemôže byť bez zvratného zámena *sa*. Musia tu byť dva protikladné komponenty: podmet a predmet. Veď v hovorovej reči *sa* používa: *Vlak sa zastavil*. Ten druhý komponent-predmet vyslovuje práve zvratné zámeno *sa*.

#### *kolísať sa*

Podobne aj pri slovese *kolísať* máme vždy dva komponenty. Je tiež prechodné, lebo môže mať pri sebe predmet v akuzatívne. Aj jemu patria obidva druhy zvratných slovík: zvratné aktívum a zvratné pasívum. Možno *kolísať dieťa* v koliske, aj na kolenách. Aj *ja sa môžem osobne kolísať*. *Kolíšom sa* na stoličke nad stolom. To je zvratné aktívum. Tak isto *sa* môže *kolísať nejaká vec* alebo *neživý predmet*, ktorý vetný podmet ako činiteľ uvedie do kolísania: *Chlapec kolíše lampu*. To je zvratné aktívum. — *Lampa sa kolíše*. To je zvratné pasívum.

Na rozdiel od aktívnej vety *Chlapec kolíše lampu* pasívna zvratná veta *Lampa sa kolíše* vyslovuje dej, priebeh kolísania práve pomocou zvratného zámena *sa*, cez ktorý sám seba zasahuje. Zvratná pasívna forma vyjadruje, že *sa* s lampou čosi deje, že *sa* s ňou čosi robí.

Zvratný tvar *kolísať sa* má jednako pevné zámeno *sa*, či sa vyskytuje vo vete zvratného aktíva: *Chlapec sa kolíše* a či vo vete zvratného pasíva: *Lampa sa kolíše*.

V slovenčine zvratné pasívum *kolísať sa* ostáva aj v prenesenom smysle: *Libra sa kolíše*. Tu je rozdiel od češtiny,<sup>18</sup> kde možno použiť aj nezvratnú formu: *Libra kolíše* s významom, že hodnota libry nie je pevná. Aj tu treba nasledovať slovenský jednotný spôsob vyjadrovania, ktorý si doteraz zachováva zvratné pasívum zámenom *sa*: *Libra sa kolíše*.

---

<sup>18</sup> Pavel Váša a František Trávníček, l. c. 697a.

### *stroskotal sa*

Aj pri veľkom vplyve českej spisovnej reči sloveso *stroskotal sa* ,obrátiť v trosky' zachováva si doteraz zvrtné pasívum. Ako prechodné sloveso viaže sa s predmetom v akuzatívne: *Búrka stroskotala loď*. Tu podmet (búrka) je v slovenčine činiteľom, ktorý svojou činnosťou zasiahol *loď* ako predmet v akuzatívne. Ak chcem označiť, že sa s loďou niečo stáva, tak príde použiť zvrtnej formy: *Loď sa stroskotala*.<sup>19</sup> Ináč možno povedať: *Loď sa obrátila na trosky*.

Podobne pri deji stroskotania *loď* má trpné postavenie, dej stroskotania stal sa na nej. Pôvodca deja stroskotania bol vetný podmet akčnej vety *búrka*, ktorý *loď stroskotal* a tak *sa loď stroskotala*.

Mladšia generácia už tak navykla na novší spôsob vyjadrovania, že zvrtné pasívum vidí sa jej neobyčajné.<sup>20</sup> No v staršej slovenskej literatúre je celkom pravidelná a je hodne dokladov: shoda, uspokojenie, ba i láska ide *sa stroskotal zas* (Tim. II, 24), A krivdy pyšnej panstvo *sa stroskoce* (Kuzmány, Spisy I, 101), *loď sa naskrz stroskotala* (Hviez. I, 97), *moje predsavzatie sa stroskotalo* (Dobš., Pov. VIII<sup>3</sup>, 109), Pri prvom náraze *stroskotala sa ich láska* (Kuk. II, 167) ap.

Na zvrtnú formu *stroskotal sa* bola upozornila Slovenská reč (VII, 299) v súvislosti so zvrtným tvarom *končiť sa*.

### *končiť sa a začať sa*

Slovesá *končiť* a *zачаť* so všetkými obmenami v dnešnej slovenčine javia sa ako prechodné; viažeme ich s priamym akuzatívom. Sloveso *končiť* — ako aj ostatné prechodné slovesá od neho odvodené — v aktívnej vete vyjadruje činnosť. Vetný podmet ako činiteľ ,privádza ku koncu nejakú činnosť, dokonáva ju, dovršuje' na nejakom predmete mimo seba: Palatín *končí svoj list* (Škult., O Slov. 308). Kryje sa so synonymami *dokonať*, *dovršovať*.

<sup>19</sup> Pavel Váša a František Trávníek, l. c. 1542b. Kedysi bolo tak aj v češtine.

<sup>20</sup> Zvrtný tvar *stroskotal sa* videl sa žiakom neobyčajný, keď som ho po prvý raz použil pri výklade literatúry vo spojení: *Odyseusova loď sa stroskotala* (VHS v T. Sv. Martine, škol. rok 1949/50).

Sloveso *končiť* má za základ podstatné meno *koniec* a od neho je utvorené aj novšie sloveso na *-ovať*: *skoncovať*. Týmto pripomína slovesá typu *zvoní*, kde je základ *zvon*.

Prvotný význam slovesa *končiť* vo svojej podstate, ako je od svojho vzniku, nevyžaduje vysloviť osobitne predmet, lebo je už v ňom samom. V tomto prípade sa ukazuje aj sloveso *končiť* neprechodné a prakticky sa vyskytuje dnes v jedinom význame ‚skončiť život, bytie‘, ako je to v príkladoch: Bola to užovka . . . *skončila* v Hamovom žalúdku (Telgársky, Krokodil Ham 59), napokon *skončil* na lavici obžalovaných (Zdravý národ IV, č. 6, 90).

Tu utajený predmet v slovesnom koreni *skončiť* mimovoľne dopĺňame podst. menami *život*, *bytie* a tak dostávame spojenie *skončiť život*, *skončiť bytie* (miesto nejakého ‚skončiť koniec života, bytia‘), ktoré obstoí aj vo vetnom postavení: Bola to užovka . . . *Skončila svoj život* v Hamovom žalúdku; napokon *skončil život* na lavici obžalovaných.

V skutočnosti tu sme vytiahli predmet zo slovesa *skončiť*, aby bol mimo neho. Týmto činom sloveso *skončiť* uspôsobili sme do sféry prechodných slovies. Zato, že možno vysloviť predmet v akuzatívne, sloveso *skončiť* aj v tom jedinom význame (čo by sa dalo dnes pokladať aj za klišé) približuje sa k prechodným slovesám. V tomto prípade len akosi zčasti treba ho pokladať za neprechodné.

Podobne nevyslovujeme predmet ani pri synonyme *dokonať*, ktoré tiež na význame možno doplniť predmetom *život*: *Dokonała svoj život* . . .

Tu sa ukazuje, že sloveso *končiť*, i keď svojím vznikom je neprechodné typu (kostolník) *zvoní*, treba nám dnes chápať ako prechodné, lebo synchronicky zpravidla je schopné vyjadrovať činnosť zaostrenú na predmet mimo seba: Užovka *skončila* v žalúdku Hamovom = Užovka *skončila svoj život* v žalúdku Hamovom.

A potom slovesom *končiť* ako prechodným okrem činnosti sa vyjadruje aj dej, a to práve zvratnou formou na spôsob ostatných prechodných slovies: *skončiť sa* s významom ‚prichádzať ku koncu, prestávať trvať‘. Spoločne so synonymom *dokonať* sa vyjadruje dej len zvratným pasívom, pri ktorom ostá-

za pevné zvrtné zámeno *sa*. Dejom, ktorý sa odohráva na ňom samom, zasahuje sám seba práve cez predmet zvrtného *sa*. Žato zámeno *sa* býva pevné, ako to vidieť v dokladoch starších slovenských spisovateľov: Jún *končil sa* a bol ideálny krásny leň (Va.j. X, 176). Peter . . . ja neviem, čo je to bohatstvo. Neviem, kde sa začína a kde *sa končí* (Stod., Minister 83) a iné.

Najnovšie napodobnením českých vyjadrovacích prostriedkov používa sa nezvrtná forma (bez *sa*) na vyjadrenie deja, ani keby sa v slovenčine dej mohol vyslovovať bez zvrtného pasíva prechodného slovesa *končiť sa*. V slovenčine dosiaľ vždy pri prechodnom slovese, ak sme chceli vysloviť dej, a nie činnosť, používali sme zvrtné pasívum, ktoré spočíva práve na zvrtnom zámene *sa*. Takto príde pozmeniť nereflexívny tvar na reflexívny (so zámenom *sa*) napríklad vo vete: Dejiny našich oboch národov . . . neskončili [m. neskončili *sa*] 14. a 15. marcom 1939 (Smena II, č. 32, 1b).

Nereflexívne tvary prenikajú aj do školskej praxe:<sup>21</sup> Idyla *končí* [m. *sa končí*] a prichádza život (Drevenák), Jeseň *skončí* [m. *sa skončí*], príde zima (Knoško), Brigáda *skončí* [m. *sa skončí*] a my pomýšľame na odchod (Kováč) a i.

So slovesom *končiť* súvisí aj sloveso *začať*. Dnes ho pokladáme tak isto za prechodné; väzba s akuzatívom zaiste aj pri ňom je druhotná rekcía. Býva v spojení s neurčitkom a v tomto prípade máva charakter pomocného slovesa. Má význam 'prívodit' do činnosti dej príslušného doplnkového slovesa', ktorý je konaný od vetného podmetu. Tu neurčitkové sloveso stojí vo funkcii akuzatívu, napríklad vo vete typu *Začnem čítať*. Možno sa naň opýtať otázkou vetného predmetu: *Čo začnem?* Odpoveď na spôsob menného predmetu: *čítať*. Neurčitkový predmet *čítať* dá sa doplniť ešte bližšie menným vetným predmetom, napríklad tvarom *román*. *Začnem čítať román*. Predmet *román* vo vete viaže sa rovno s prechodným slovesom *čítať* a len nepriamo cezeň spojuje sa celý akuzatívny výraz *čítať román* aj s pomocným slovesom *začať*. V tejto vete, ako aj v iných podob-

<sup>21</sup> Vety vyberám zo svojho školského materiálu. Prvá veta pochodí z úlohy Jána Drevenáka, pochádzajúceho z Rakše, žiaka IV. ročníka OA v T. Sv. Martine, škol. rok 1947/48. Nasledujúce dve vety mám z druhého ročníka VHS v školskom roku 1949/50.

ných, možno zanedbávať, ba aj vypúšťať neurčitkové sloveso z celého vetného celku: *začnem* (čítať) *román* bez ujmy na smysle, nakoľko je zrejmý z kontextu. To zato, že akuzatívna väzba svoje ťažisko smyslu presunula s neurčitkového slovesa *čítať* na pomocné *začať*, ktoré sa stalo potom vedúcim samostatným elementom na vyjadrenie vety. Z pomocného slovesa (*začať*) stalo sa významové a súčasne aj prechodné. Týmto sa dá snadno vysvetliť a pochopiť väzba slovesa *začať* s akuzatívom ako druhotná, napríklad: Prečítal som pekný román; *začnem* už *druhý*.

Z toho vychodí, že aj sloveso *začať* so všetkými jeho obmenami treba pokladať na spôsob slovesa *končiť* v slovenčine za prechodné, lebo ich jednako spolu možno spojovať s predmetom v akuzatíve. Vetný podmet stáva sa akčným, lebo ako činiteľ je schopný konať činnosť na predmete mimo seba. Príklady: Keď napísala oslovenie . . . nevedela ako *list začať* (Dúbravcová 20),<sup>22</sup> *Sprievod začala* hasičská hudba (46), [Cigáni] *začali* rýchlym tempom *jednu pieseň* za druhou (47), *začal remeslo* na svoju ruku (Orol 1872, 190b), Anton Bernolák a jeho škola krásne boli *začali národné prebúdzanie* (Škult., O Slov. 93), on *začínal pesničky* v kostole (Tim. II, 34), Pán Boh vie, čo robí, čo *začína* (Kal. III, 133), A dvojazyčník krotký *začína* / Satanskú svoju *úlohu* (Sládk., Spisy básn. 58), vláda *začína rozsiahlu kampaň* na získanie dobrovoľníkov do protileteckej obrany (Ciel' 1949, č. 310, 2b) ap.

V doterajších aktívnych vetách pri slovese *začať* podmet ako činiteľ rozvíjal svoju činnosť na predmete mimo seba. V praxi však vyzdvihuje sa aj zasiahnutý predmet, aby sme dostali dej, čo dosahujeme tým, že aktívnu vetu meníme na pasívnu, pričom vetný predmet stáva sa podmetom v plnom pomenovaní a jeho miesto ako zasiahnutého predmetu zastupuje zámeno *sa* ďalej vo funkcii predmetu. Takto prvotný zasiahnutý predmet v novej vete má dvojaké postavenie. Prvý raz je pomenovaný vo funkcii podmetu a druhý raz je zastúpený zámenom *sa* a ním nastáva reflexívna pasívna forma — zvrtné pasívum. Ako inde, aj pri slovese *začať* možno ju vyvodiť z ak-

<sup>22</sup> Mária L. Dúbravcová, *Dorka Devätorka*, 3. vyd. Inde uvádzam skrátené: *Dúbravcová*.

tívnej vety ako následok, ktorý sa prejavuje vo vzniku a zároveň v trvaní deja. Napríklad: *Učiteľ začal vyučovanie.* — *Vyučovanie sa začalo* (od učiteľa). To však sa dá aj ináč vysloviť: *Vyučovanie vzniklo. Vyučovanie sa deje.* Prípadne aj: *Vyučovanie trvá.*

Pri takomto podrobnejšom rozbere ukazuje sa celkom zrejmy dej ako následok činnosti podmetu, ktorý sa utiahol do úzadia, pretože sa stal nepotrebný pri vyslovení deja.

V aktívnej vete *Učiteľ začal vyučovanie* vetný podmet (učiteľ) svoju činnosť zameral na vetný predmet (vyučovanie) a na ňom vykoná svoju akciu. Po jej skončení nastáva dej a jeho trvanie. Pri ňom činiteľ (učiteľ) už neprichodí do úvahy na prvom mieste, ale ustupuje nabok ako pôvodca deja a miesto neho stáva sa podmetom prví predmet (vyučovanie) ako trpiteľ, aby sa mohol vyjadriť trpný rod. Novší podmet (vyučovanie) v novom postavení dostáva aj inú úlohu: nevyjadruje vlastne aktivnosť predošlého podmetu, ale že sa ním niečo deje na ňom samom, čo zas vyjadruje cez akuzatív zvratného zámena *sa*. Zato zámeno *sa* nemožno vypúšťať ako nepotrebné pri prechodnom slovese *začať*, lebo na vyslovenie zvratného zámena chyboval by predmet ako trpiteľ, na ktorom plne spočíva dej ním vyslovený.

V skutočnosti sa nestráca ani podmet aktívnej vety, ale len zanedbáva alebo zamlčuje, keďže je nepotrebný, ako sme to už vyššie naznačili. Podmet *učiteľ*, ktorý bol činiteľ v uvedenej aktívnej vete *Učiteľ začal vyučovanie*, vo vete pasívnej zostáva pôvodcom deja a býva vyslovený, ak je to potrebné, inštrumentálom agentis alebo nástroja, prípadne genitívom pôvodcu (s predložkou *od*) takto: *Vyučovanie sa začalo učiteľom* // *Vyučovanie sa začalo od učiteľa*. V tomto smere možno pozmeniť aj aktívnu vetu: Prvá romantická báseň Puškina bola „*Ruslan a Ludmila*“, ktorá začala nové obdobie vývoja ruskej lyriky (Fillová)<sup>23</sup> na zvratnú pasívnu vetu: Prvá romantická báseň Puškina bola „*Ruslan a Ludmila*“, ktorou sa začalo nové obdobie vývoja ruskej lyriky. Neživotný podmet ženského tvaru ktorá dostal sa do inštrumentálu, ktorým sa vyjadruje prostrie-

<sup>23</sup> Vetu vyberám zo školského materiálu.

dok deja. Veta, kde je vyslovený pôvodca deja inštrumentálom, predstavuje vždy pasívnosť, ktorá sa pri slovese *zачаť*, *zачínať* vyslovuje zvratnou formou *zачаť sa*, *zачínať sa*. Taká patrí aj do vety: Starofrancúzska lyrika začína [m. sa *zачína*] poéziou troubadourskou (Vilikovská 69).<sup>24</sup>

Takto jednako aj pri slovese *zачаť*, ako to bolo pri slovese *končiť*, keď vetný podmet nevyjadruje činnosť, prichodí do úvahy len dej a na ten príde použiť zvratnú formu so zámenom *sa*. Dejový význam pri prechodných slovesách vyjadruje len zvratné pasívum. Taký je aj domáci úzus, jednotne zachytený v staršej slovenskej literatúre: *Zачне sa modlitba* — aj sa dokonáva (Botto, Spevy 86), *zачал pieseň*, ktorú sám spísal, *zачínajúcu sa*: *Toto dievča...* (Tim. VI, 18), *Banket sa zачал* o ôsmej (Bodenek, Zapál. srdce 7), *Zачал sa nový školský rok* (Dúbravcová 48) a i.

Pokiaľ som zistil, domáci úzus zachovávajú, a to pri obidvoch slovesách *končiť* a *zачаť*, časopisy *Zdravý národ*, *Budovateľ*, *Štart* a *Týždeň*: *Tento [pokús] sa neskončil* práve najúspešnejšie (*Zdravý národ* IV, 91), *odber sa týmto zачал* (101), *Každý takýto večer zakončí sa* spevom (116), *Ludový názov „vred“ znamená hnisavú chorobu, ktorá sa končí* vyhnisaním tzv. „stržňa“ (182), *A tu sa zачína ozajstná duševná hygiena* (V, 14), *Sotva sa skončila politická kríza* (*Budovateľ* IX, č. 51—52, 2a), *dva zápasy sa skončili* nerozhodne (*Štart* IV, č. 4, 4d) a i.

Zvratným tvarom *zачаť sa*||*zачínať sa* označujeme popri začiatku trvania jestvovania deja aj začiatok nejakej konkrétnej veci alebo predmetu, pravdaže, druhotne, ako napríklad: *schody zачínajú sa* hneď odo dvier uličných (Tim. III, 99).

V slovenčine na vyjadrenie dejového významu pri slovesách *zачаť* a *končiť* načím používať len zvratné tvary, ak nechceme opúšťať domáci úzus. Možno, tie nezvratné formy prichádzajú do používania vplyvom niektorých cudzích jazykov, napríklad nemčiny, prípadne francúzštiny, kde slovesá *končiť* a *zачаť* sú vo svojej podstate neprechodné. Dnešná spisovná

<sup>24</sup> Názov diela: Dr. Júlia Vilikovská, *Dejiny svetovej literatúry*. Pre druhý ročník OA (vydané ako rukopis pre vyučovanie).



ština dopúšťa aj nezvratné tvary popri zvratných: zkoušky e) začaly; školní rok (se) začíná.<sup>25</sup>

Vplyv nemecký a francúzsky tiež predpokladá Anton Brezník<sup>26</sup> pre svoj slovinský jazyk. S ním podobne aj my usíme sa zachovať v slovenskom spisovnom jazyku domáci spôsob vyjadrovať dej alebo jeho trvanie reflexívnymi formami *zачаť sa, končiť sa* všade a dôsledne, lebo ináč naštrbili by sme podstatnú vlastnosť a úlohu prechodných slovies vyslovovať zvláštnym slovesným tvarom 1. činnosť a 2. dej. Je tu aj dôvod ferenciačný pre zvratné formy *zачаť sa* a *končiť sa*. Ešte aj francúzština pri svojej jednotnej nezvratnej forme *commencer* zdielnym spôsobom vystihuje rozličné dva významy. Prvý činný význam slovesa *zачаť, začínať* vyjadruje datívová forma *commencer à*:<sup>27</sup> *Je commence à lire*. Po slovensky je to: *Začínam to*. Je to akčná veta. Trpný význam dejový vyjadruje čire sloveso *commencer* bez predložky *à*: *L'automne commence*. Po slovensky príde povedať len so zvratným zámenom *sa*: *Jeseň sa začína*.

Dôslednejšie používanie zvratných foriem *zачаť sa* a *končiť sa* podľa významu dejového malo by sa prejavovať aj v našich spisovných, napríklad v Nedeli: Čosi začína [m. sa začína...] III, č. 5, 5). Aj v Pravde popri náležitých reflexívnych tvaroch, ako napríklad *Začal sa proces* proti L. Rajkovi (1949, . 221). *Veľký zápas* o mier sa skončí víťazne (1950, č. 46, 3) iné, vyskytujú sa aj nenáležité tvary nereflexívne: začína m. začína sa] ... kampaň odvozu dreva z hôr (1949, č. 305, 1), mes začína [m. začína sa] voľný trh chlebom a múkou (1949, . 233, 1) ap.

<sup>25</sup> Pavel Váša a František Trávníček, l. c. 1682. Zvratné zámeno *sa* v zátvorke znamená, že ho možno vynechať alebo použiť.

<sup>26</sup> Dr. Anton Brezník, *Slovenska slovnica za srednje šole*, str. 139. Jeho doklady s opravou vykonanou v zátvorkách: Z Vukom je začelo (slov.: se je začelo.) Tu konča tretja stran (slov.: se konča).

<sup>27</sup> Vo francúzskej datívovej väzbe *commencer à* treba nám vidieť platnosť lokálového pádu (nakoľko datív splynul s lokálom pre francúzštinu tak predstavuje jeden spoločný tvar), aby sme si ju mohli podľa podstatného významu preložiť aj do slovenčiny: „Začínam v čítaní.“ Lepšie áto väzba pristane pri slovenskom slovese *pokračovať*: *Pokračujem v čítaní*.

Najmä v školskej praxi treba dbať na zachovávanie náležiteho zvrätneho tvaru *začať sa* a *končiť sa*, ak sa nevyjadruje činnosť, ale dej — začínanie alebo skončenie nejakého predmetu. Keďže dej pri prechodných slovesách vyslovuje zvrätne pasívum, zato zámenom *sa* načím doplniť slovesné tvary nereflexívne aj vo vetách:<sup>28</sup> Táto vojna skončila [m. *sa* skončila] (Bukovská), Keď prídu domov z krčmy... hádka začína [m. *sa* začína] zas (Kišová). Začaly [m. *sa* začaly] dni československo-sovietskeho priateľstva (Ján Kontšek). Na škole začína [m. *sa* začína] sber papiera a handier (obežník riaditeľstva školy). Potom však začína [m. *sa* začína] to najhlavnejšie (Bágelová), Fašiangová zábava začala [m. *sa* začala] hneď po obede (Bašo), Fašiangy začínajú [m. *sa* začínajú] po Vianociach a končia [m. *sa* končia] Škaredou stredou (Duchoň) a iné.

Pri nezvrätných prechodných slovesných tvaroch normálne očakávame činnosť vetného podmetu, vykonávanú na vetnom predmete mimo seba, a zato mimovoľne ideme sa pýtať napríklad v uvedenej prvej vete *Táto vojna skončila: Čo vojna skončila?* Odpoveď: Nič. Ona sama *sa skončila*. Zkrátka, pri prechodných slovesách všeobecne žiada sa *predmet* alebo *zámeno sa*.<sup>29</sup> Takto aj pri prechodnom slovese *začať* a *skončiť* príde vždy vetný predmet alebo zvrätne *sa*.<sup>30</sup> Dnes sloveso *začať* je zpravidla také prechodné, ako aj sloveso *načať*: *Vták načne čerešňu* (úzus).

*pozdraviť sa niekomu — pozdraviť sa s niekým*

Dvojaké tvary, aktívne i pasívne s jednakým významom, vyskytujú sa pri slovese *pozdraviť*. Je tiež prechodné, nakoľko ho možno spojovať s predmetom v akuzatíve: *pozdraviť niekoho*. Nereflexívny tvar prechodného slovesa býva na západ-

<sup>28</sup> Vety zo školského materiálu.

<sup>29</sup> Takto som sa usiloval ústne vyvieť žiakov zo zajatia českého spôsobu chápania významovej podstaty slovíes *začať* a *končiť*.

<sup>30</sup> Na náležitú zvrätnú formu slovíes *začať sa* a *končiť sa* pri vyjadrovaní deja bola už prvej upozornila SR V, 311; VII, 299 a naposledy XIV, 62. Tu autor pod značkou -v požaduje pre diferenciacný význam upotrebovať zvrätný tvar na označenie deja, čím sa vystihuje jeho rozdiel od činnosti: *Začínam robotu* (činnosť), ale: *Robotu sa začína* (dej). Podobne aj Ján Frlička (*Matičné čítanie* II, 10, obál. 4a) vysvetľuje, že je „nesprávne začne, ak vyjadruje dej, nie činnosť osoby“.

nom Slovensku. Tam rodičia karhajú deti, ak samy od seba nepozdravia tetu, s ktorou sa stretly: Tonko, *pozdrav tú tetu*. No, nevieš *tetu pozdraviť*? Na strednom Slovensku zas počúvame reflexívny tvar s väzbou datívu: Jožko, *pozdrav sa tej tete*. No, nevieš *sa tete pozdraviť*? Obidva tvary majú rovnaký činný význam a sú zastúpené aj v spisovnom jazyku.

Na prvý pohľad by sa mohlo vidieť, že reflexívne zámeno *sa* pri slovese zvratnom *pozdraviť sa* je holou partikulou. Ale nie je. Tvar *pozdraviť sa* treba chápať ako reflexívum recipročné<sup>31</sup> a vyjadruje už sám osebe reciprocitu dvoch akcií. Tu zámeno *sa* je v platnosti akuzatívu a zato je aj pevné, nemôže sa vysúvať.

Reciprocita dvoch slovesných dejov ako taká v skutku sa vyjadruje len v množnom čísle a tu je zvratné zámeno *sa* osobitne v každej vete ku každému podmetu naozaj vo funkcii akuzatívu. V jednotnom čísle svoju pôvodnú funkciu stráca; reciprocita druhého člena sa môže vyjadriť pri zvratnom tvare 1. inštrumentálom, 2. datívom. Takto veta *Chlapci sa pozdravujú* (jeden druhého) dá sa vysloviť jednotným číslom zvratného slovesa 1. *Chlapec sa pozdravuje s iným chlapcom*, 2. *Chlapec sa pozdravuje inému chlapcovi*. Zvratný tvar slovesa *pozdravovať sa* možno nahradiť aj nereflexívnym tvarom prechodného slovesa *pozdravovať*: *Chlapec pozdravuje iného chlapca*.

Väzby jednotného čísla nachodíme aj v školskom materiáli:<sup>32</sup> Stretne známeho bez toho, že by *sa s ním pozdravil*

<sup>31</sup> E. Paulíny, *Štruktúra* 81. Pre lepšie osvetlenie rozvinem podstatu reflexíva recipročného. — Jeho vznik možno vyvodiť z dvoch samostatných viet s dvoma rozličnými činiteľmi, ale s jednou, spoločnou činnosťou. Vlastne dvaja robia to isté. Nastáva recipročná činnosť. Napríklad: *Otec stretol syna. Syn stretol otca. Otec a syn sa stretli*. To sa dá vyjadriť aj jedným podmetom, ale druhý podmet stáva sa predmetom v inštrumentáli spoločníka (inštrumentál s predložkou *s, so*): *Otec sa stretol so synom*. Vyslovuje sa v podstate to isté, čo jednoduchá veta: *Otec stretol syna*. Lenže so zvratným zámenom *sa* lepšie sa vystihuje vzájomný vzťah obidvoch akcií. Pri vete *Otec sa stretá so synom* podmet je aj činiteľom a svojou činnosťou nezasahuje jedine sám seba, ako je to pri zvratných formách prechodných sloviess typu *umýva sa* (reflexívum aktívum), ale aj naznačuje účasť obidvoch činiteľov na jednej, spoločnej činnosti.

<sup>32</sup> Doklady sú z úloh žiakov z druhého ročníka VHŠ v T. Sv. Martine, škol. rok. 1949/50.

(Čepiga). Keď som ho stretla, vždy som ho pozdravila: „Pán Boh daj dobrý deň, ujo!“ (Uriášová) ap.

*napomáhať sa — napomáhať niekoho*

Recipročným reflexívom je aj zvrtný tvar *napomáhať sa*. Jeho nereflexívny tvar *napomáhať* môže predstavovať len prechodné sloveso s akuzatívnou väzbou *napomáhať niekoho*, napríklad: Rodičia *napomáhajú deti* (úzus). Taký je aj úzus v staršom jazyku: Tak hynú naši mešťania, ktorí *napomáhali ich všeobecné dobro* (Bodický, Rozp. 10), Treba bolo čakať, *napomáhať* všetkými silami *ten požehnaný var* (Urban, Živý bič 602), je to povinnosť *každého napomáhať* (Škultéty, O Slováckoch 202).

Sloveso *napomáhať* stalo sa prechodným práve predponou *na-* a zato nijako neobstojí datívová väzba podľa základného tvaru *pomáhať niekomu*, ako ani v prípade: Popijam zlatožlté vínko, ktoré mi *napomáha* k veselšej nálade [m. *napomáha* veselšiu náladu] (Ivan Švehla).<sup>33</sup>

*chlapec sa bije*

Azda zjavnejšie reflexívum recipročné vyniká pri slovese *biť sa* napríklad vo vete: *Dvaja chlapci sa bijú*. Rozumie sa to tak, že *sa bijú* navzájom, spolu, medzi sebou. Tu zvrtné *sa* je predmetom v akuzatíve pre každý vetný podmet osobitne. Prestáva byť však vlastným predmetom, ak druhý podmet vyslovujeme inštrumentom spoločníka (s predložkou *s, so*): *Chlapec Janko sa bije s chlapcom Tonkom*, nakoľko tu zámeno *sa* vyjadruje vzájomnú recipročnú činnosť, už nie činnosť na strane jednej alebo na druhej. Ako sme sa už prv neraz zmienili, zámeno *sa* má svoju vlastnú funkciu len v množnom čísle typu *Dvaja chlapci sa bijú* ‚jeden druhého bije‘, ale už nie v jednotnom čísle, kde stráca svoju prvotnú recipročnú funkciu zámeno *sa* a ostáva len druhotné akosi zotrvačnosťou, klesá celkom na holú partikulu, napríklad vo vete: *Mama, Janko sa bije*.<sup>34</sup>

Intencia tu nie je *seba biť*, ale druhého. Chlapec Tonko,

<sup>33</sup> Doklad zo školskej úlohy, IV. ročník VHŠ v T. Sv. Martine, škol. rok 1949/50.

<sup>34</sup> Spomínam tu epizódu z vlastného detstva s neb. bratom Jankom.

ktorý sa žaluje matke, nechce oznamovať, že *Janko seba bije*, ale to, že sa rád bije s druhými, rád bije druhých, hlavne jeho, Tonka. Dá sa to povedať aj jednoduchou nezvratnou formou: *Mama, Janko ma bije*.

Tu tvar *bije sa* nijako nevykazuje reflexívny význam *biť sám seba*, lež zvrtné sloveso s akčným významom 'rád sa biť s druhým, rád biť druhého'. Slovesný tvar *bije sa* je zvrtný len so stránky formálnej, a nie s významovej.

Najistejším znakom reflexíva recipročného pri činnom podmete je väzba s inštrumentálom spoločníka (inštrumentál + predložka *s, so*): Ide si hľadať brata Paľa, — hoci *s ním sa i bija* (Tim. II, 144), Zhrýzal sa najväčšmi od strachu, že *sa Janko minie s Elečkom* (Kuk. XXI, 137) a iné.

Ku koncu tohto článku dá sa urobiť takýto záver: *V slovenčine na rozdiel od češtiny nie je tendencia potláčať zvrtné formy pri prechodných slovesách a tým zámeno sa ostáva pevné.*

\*

Prechodné slovesá majú pri sebe predmet v akuzatívne, na ktorom vetný podmet vyvíja svoju činnosť. Má dva komponenty: podmet a predmet, ktoré stoja osobitne. Podmet je pôvodcom činnosti a predmet trpiteľom. Pri zvratnej forme zámeno *sa* vždy zastupuje predmet. Môže mať dvojakú úlohu podľa toho, či sa na prvom mieste zdôrazňuje podmet alebo predmet. Sú tu dve možnosti deja: 1. niečo sa môže diať s podmetom, 2. niečo sa môže diať s predmetom.

V prvom prípade vyzdvihuje sa dej s podmetom, zato aj podmet ostáva celý pomenovaný na svojom mieste, a predmet, keďže sa stáva rovnakým s podmetom, zastupuje akuzatívny tvar zámena *sa*. Podmet činnosť vykonáva sám na sebe. Je to typ *umýva sa* — zvrtné aktívum. Sem patria zvrtné tvary sloves: *voziť sa, sánkovať sa, korčuľovať sa, lyžovať sa*.

Pri druhom prípade vyzdvihuje sa zase dej s predmetom. Pretože sa predmet zdôrazňuje ako trpiteľ, zostáva zas on celý pomenovaný a prenáša sa na prvé miesto vo vete a tým dostáva sa do funkcie podmetu (lenže nie ako činiteľ, keďže trpiteľ nemôže sa stať tu činiteľom) a predošlú úlohu predmetu, nakoľko je rovnaký s novým podmetom, zastupuje zámeno *sa*. S novým

podmetom sa niečo deje cez predmet *sa*. Dostávame zvratnú formu trpnú — reflexívum pasívum. V jadre sa ňou vyslovuje vlastne následok aktívnej vety s prechodným slovesom. Napríklad:

*Zastavil som autobus. — Autobus sa zastavil.*

*Búrka loď stroskotala. — Loď sa stroskotala.*

*Učiteľ začína vyučovanie. — Vyučovanie sa začína.*

Tu všade je vysloviteľný pôvodca, činiteľ podmetu akčnej vety, ktorý však nie je potrebné vysloviť vo vete pasívnej.

V slovenčine zvratný tvar ostáva, aj keď sa vyjadruje holý dej sám osebe, pri ktorom nie je vysloviteľný pôvodca deja, ako v prípade: *Jar sa začína*. Neslovenská je nezvratná forma: „Jar začala.“ Jar ako podmet v spojitosti s prechodným slovesom nič nezačala, ani nik ju nezačal, ale len niečo sa s ňou robí. *Jar sa začala sama*.

V slovenčine pri slovesách *začať* a *končiť*, nakoľko sú prechodné, žiada sa vysloviť vždy *predmet* alebo *zvratné zámeno sa*.

## Termíny ľahkoatletických disciplín

SAMO MAZÚR

Ľahká atletika, ktorá sa až donedávna pestovala u nás iba vo väčších strediskách štátu, najmä v sídlach vysokých škôl a kde-tu i gymnázií, získava si v ostatných rokoch popularitu a preniká aj do menších miest, priemyselných stredísk, ba i do väčších obcí. V súvislosti s týmto rozmachom ľahkej atletiky začínajú si aj naše noviny, najmä športové časopisy, všimnúť problémy tohto športu. Redaktori týchto časopisov, respektíve športových rubrik našich denníkov, narážajú však na určité ťažkosti, dotýkajúce sa terminologie ľahkej atletiky. A keďže sa donedávna ľahká atletika u nás nepestovala sústavne a ani v novinách sa jej nevenovala náležitá pozornosť, je len prirodzené, že ani terminológia s ňou súvisiaca v slovenčine nebola, ba ani podnes ešte nie je ustálená. Športoví redaktori vypo-

náhali si hláskoslovným poslovenčovaním českých ľahkoatletických termínov. Toto kalkovanie, pravda, nemôže nás uspokojiť. A keďže sa o ľahkej atletike začína hovoriť aj v prostredí, v ktorom sa v minulosti ľahká atletika nepestovala, ako napr. medzi robotníctvom, slovenská jazykoveda musí si všímať i novoznikajúce termíny hneď v začiatkoch, kým sa ešte nevžijú, a poprípade poukazovať tu na neslovenskosti a jazykové kazy, odporujúce systému spisovného jazyka slovenského. Preto v tomto príspevku populárnou formou rozoberieme všetky termíny ľahkoatletických disciplín, ktoré sa u nás pestujú. Radi by sme boli, keby si naše vývody všimli najmä redaktori športových časopisov a športových rubriík, ale i výkonní športovci — ľahkí atléti a profesori i učitelia telesnej výchovy.

I. Najčastejšie pestovanými ľahkoatletickými disciplínami sú *behy*.<sup>1</sup> Podľa svojej dĺžky delia sa na 1. *behy na krátke trate*, 2. *behy na stredné trate*, 3. *behy na dlhé trate*, 4. *štafetové behy*, 5. *maratón*, 6. *prekážkové behy*, 7. *ľesný a cezpoľný beh*.

1. K behom na krátke trate počítame: *behy na 60 m, 100 m, 100 m a 300 m*. Tieto behy cudzím slovom nazývame *šprinty*. Vo často ešte vplyvom spisovnej češtiny môžeme počuť alebo čítať i tvar „*sprinty*“. Slovo *šprint* je anglického pôvodu. Anglické *sprint*<sup>2</sup> (vyslov *sprint*) znamená „krátky beh“.<sup>3</sup> Anglickú konsonantickú skupinu korenej morfémy *sp-* do slovenčiny preberáme vo forme *šp-*, ako to vidíme napr. aj v slove *šport*<sup>4</sup> (angl. *sport*) ap. Preto v slovenčine za náležitú načím uznať ba formu *šprint*.

*Beh na 60 m* sa ináč nazýva *šesťdesiatka*. V športovom jazyku sa tento termín užíva napr. v tomto spojení: *Bežal šesťdesiatku, vyhral šesťdesiatku, je najlepší v šesťdesiatke, začínal šesťdesiatkou* ap.

<sup>1</sup> Rozdelenie a pomenovanie ľahkoatletických disciplín uvádzam podľa príručky Františka Klempe, *Lehká atletika*, IV. vyd., Brno 1947.

<sup>2</sup> Pri zisťovaní náležitých foriem pre jednotlivé termíny ľahkoatletických disciplín odvolávame sa najmä na anglické formy, keďže väčšina nedzinárrodných športových termínov je anglického pôvodu.

<sup>3</sup> Ján Vilikovský, *Anglicko-slovenský slovník*, Bratislava 1946, tr. 534.

<sup>4</sup> Ján Vilikovský, *l. c.*, str. 533.

*Beh na 100 m* nazýva sa aj *stovka*. Oba termíny sú správne a potrebné. V spisovnom jazyku sa užíva termín *beh na 100 m*, v hovorovom jazyku medzi športovcami častejšie termín *stovka*. Jednoslovné pomenovanie má pred termínom *beh na 100 m* tú výhodu, že od neho dajú sa odvodiť tvary *stovkár* ,bežec na 100 m‘ a prechýlená forma *stovkárka* ,bežkyňa na 100 m‘.

*Beh na 200 m* volá sa iným termínom *dvojstovka*, česky *dvoustovka*.<sup>5</sup> Obidva termíny, *beh na 200 m* i *dvojstovka*, sú dobre tvorené a neodporujú duchu spisovného jazyka. V športovej terminológii sú potrebné. Termín *dvojstovka* (podobne ako termín *stovka*) je praktickejší, keďže sa dá z neho odvodiť forma *dvojstovkár* vo význame ,bežec na 200 m‘.

Ďalšou bežeckou disciplínou je *beh na 300 m*, ináč *trojstovka*, česky *třístovka*.<sup>6</sup> Niekedy sa píše „tristovka“. Termíny *beh na 300 m* i *trojstovka* sú v slovenčine náležité. Čo bolo vyššie povedané o termínoch *beh na 100 m* — *stovka*, a *beh na 200 m* — *dvojstovka*, platí i o termínoch *beh na 300 m* — *trojstovka*.

2. Z *behov na stredné trate* (400 m — 1500 m) pestuje sa u nás najviac *beh na 400 m*, *beh na 600 m*, *beh na 800 m* a *beh na 1500 m*.

*Beh na 400 m* v našich časopisoch volá sa tiež „štyristovka“<sup>7</sup> ako aj „štyrstovka“. Termín „štyristovka“, respektíve „štyrstovka“ nebol by tvar spisovný. Keď porovnáme termíny *dvojstovka* a *trojstovka*, zistíme, že ich prvé komponenty *dvoj-* a *troj-* sú korennou morférou rozčleňovacích čísloviek *dvoje*, *troje*, preto aj v termíne pre *beh na 400 m* vo forme viacčlenného složeného pomenovania má byť v prvom komponente korenná morféma rozčleňovacej číslovky *štvoro*, teda *štvor-* a tak potom celý termín je náležitý vo forme *štvorstovka*.

Ďalšou disciplínou na stredné trate je *beh na 500 m*, čiže *päťstovka*. Tento termín je spisovne náležitý. Termín „päťstovka“ v slovenčine neobstojí a v športových referátoch sa užíva vplyvom českého *pětistovka*.<sup>8</sup>

Nasledujúcou disciplínou je *beh na 600 m*, ináč zvaný *šesť-*

<sup>5</sup> František K l e m p a, l. c. 35.

<sup>6</sup> Tamtiež.

<sup>7</sup> Štart III, 36, 3a.

<sup>8</sup> František K l e m p a, l. c. 35.



stovka. Niekedy, zasa len vplyvom češtiny, možno počuť i čítať „šestistovka“. No forma „šestistovka“ je neslovenská, mechanicky prevzatá z češtiny.<sup>9</sup>

Menej pestovanou disciplínou na stredné trate je *beh na 800 m*, zvaný tiež *osemstovka*. Tvar *osemstovka* ako složené viacčlenné pomenovanie je náležite tvorený. Porov. slová: *osem mesačný*, *osemnásobný*, *osemsten*, *osemtýždňový*, *osemuholník* ap.

Ostatnou u nás pestovanou disciplínou na stredné trate je *beh na 1500 m*. Jednoslovné pomenovanie pre túto disciplínu sa dosiaľ neužíva, keďže sa tento druh behu pomerne málo pestuje a tak sa o ňom málo hovorí a píše.

3. Ďalšou skupinou behov sú *behy na dlhé trate*. K nim patria: *beh na 3000 m*, *beh na 5000 m* a *beh na 10.000 m*. Tieto, podobne ako *beh na 1500 m*, športovci u nás pestujú len veľmi zriedka, a tak sa o nich neveľa hovorí a píše. Práve preto sa ešte nepocítila potreba utvoriť jednoslovný termín, ako sme to mohli vidieť pri termínoch pre *behy na krátke a stredné trate*, kde máme termíny: *dvojstovka*, *trojstovka*, *štvorstovka*, *päťstovka*, *šesťstovka* a *osemstovka*.

4. *Rozostavný beh* nazýva sa medzinárodným termínom *štafetový beh* alebo nakrátko *štafeta*. Termín *štafeta* je talianskeho pôvodu a vznikol z formy *stafetta*. Za cudziu spoluhláskovú skupinu *st-* prijala slovenčina, vplyvom nemčiny a iných jazykov, hláskovú skupinu *št-*, napr.: *štafeta* (tal. *stafetta*, nem. *Stafette*), *štandard* (angl. *standard*), *štart* (angl. *start*), *štatistický* (angl. *statistic*, franc. *statistique*), *štipendium* (lat. *stipendium*, angl. *stipend*), *štóla* (lat. *stola*, angl. *stole*), *štrand* (nem. *Strand*, angl. *strand*), *študent* (lat. *studens*, nem. *Student* atď.). Je teda forma *štafeta* do slovenčiny v náležitej forme prevzatá a hláskoslovne upravená. (Porov. SR XIII, 161.)

5. Klasický beh na 42.200 m nazýva sa *maratónsky beh*, ináč *maratón*, pomenovaný po gréckom *Maratón*e. Pravidlá slovenského pravopisu v topografickom názve *Maratón*<sup>10</sup> uzáko-

<sup>9</sup> Tamtiež.

<sup>10</sup> Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin 1940, str. 248.

ňujú dlhú kvantitu v koncovej slabike, preto je náležitá i v ľahkoatletickom termíne *maratón*, i keď ho Pravidlá osobitne neuvádzajú v slovníkovej časti. Niektoré naše časopisy píšú termín tejto ľahkoatletickej disciplíny neopodstatnene s krátkym o vo forme „maraton“.

6. *Prekážkové behy* na 110 m, 200 m a 400 m nazývajú sa *steeplechase*<sup>11</sup> (čítaj *stýplčeis*). Tento termín je anglického pôvodu a uvádzame ho preto, že ho naše noviny v tejto cudzej forme užívajú dosť často. V slovenčine nie je ešte náležite vžitý, takže ho píšú niekedy nesprávne ako „steeple chase“ (Štart III, 47, 6e). Preto upozorňujeme na jeho správnu podobu *steeplechase*, ktorú ponechávame pravopisne v angl. forme, keďže sa ešte pocituje ako lexikálny citát.

7. Osobitným druhom behov sú: *lesný beh* a *cezpoľný beh*, ktoré nie sú behmi pretekovými, ale iba tréningovými. Názov *lesný beh* je správny a jasne vystihuje podstatu tohto behu. *Cezpoľný beh* je za české spojenie *přespolní běh*.<sup>12</sup> O obsahu slova *cezpoľný* v slovenčine písali sme už v Slovenskej reči (SR XIV, 317). Aj združené pomenovanie *cezpoľný beh* je jasné a obsahove výstižné.

II. Ďalšími ľahkoatletickými disciplínami sú *skoky*, a to: *skok do výšky*, *skok do diaľky* a *skok o žrdi*.

1. *Skok do výšky* nazýva sa aj *skokom vysokým*. Spojením *skok vysoký*, v ktorom shodný prívlastok *vysoký* je v postpozícii, teda za podstatným menom *skok* oproti normálnej väzbe *vysoký skok*, v ktorej shodný prívlastok je v antepozícii, teda pred podstatným menom, vyjadruje sa postavenie protikladu k väzbe *skok ďaleký*, čím tento prívlastok nadobúda kontrastný dôraz. — Shodné prívlastky tohto druhu užívajú sa všeobecne vo vedeckých termínoch, napr.: *prívlastok shodný*, *prívlastok neshodný*, *predmet priamy*, *predmet nepriamy*, *člen holý*, *člen rozvítý*, *sloveso podmetné*, *sloveso predmetné*; *Alexander Veľký*, *Boleslav Chrabrý*, *Ivan Hrozný*; *tur domáci*, *sokol sťahovavý*, *okuliarník indický*; *jedľa biela*, *kukurica oby-*

<sup>11</sup> Ján Vilikovsky, l. c. 539.

<sup>12</sup> František Klempa, l. c. 40.

čajná, cibuľa kuchynská, horčica poľná, repka zimná<sup>13</sup> ap. Preto i tu je spojenie *skok vysoký* náležité a opodstatnené, i keď ináč v slovenčine stojí prívlastok shodný, vyjadrený prídavným menom, pred podstatným menom.

Termín *skok vysoký* je v pomere k termínu *skok do výšky* praktickejší ako termín kratší. Oba názvy majú však i nevýhodu, že sú opisným, viacčlenným sdruženým pomenovaním, od ktorého sa ťažko tvorí prídavné meno; dalo by sa vytvoriť iba vo forme kompozita. Potreba toho sa však až dosiaľ neukazuje.

2. *Skok do diaľky* sa ináč nazýva *skokom ďalekým*. Čo sme vyššie povedali o termíne *skok do výšky* — *skok vysoký*, platí aj o tomto termíne.

3. Tretou disciplínou skokanskou je *skok o žrdi*. Tento termín ešte pred dvoma rokmi nebol ustálený a užíval sa i vo formách „skok so žrdou“ alebo „skok na žrdi“.<sup>14</sup> Náležitá je iba väzba *skok o žrdi*. Aj termín *skok o tyči* vidí sa menej správnym, keďže náčinie, pomocou ktorého sa tento skok vykonáva, nazýva sa *žrď*, kým slovo *tyč* má všeobecnejší význam a za termín telocvičného, respektíve športového náčinia sa nehodí. Náležitý je teda iba termín *skok o žrdi*.

4. Medzi skokanské disciplíny zaraďujeme i *trojskok*. Termín *trojskok* je správne utvorený, porov.: *trojboj*, *trojhlas*, *trojhran*, *trojlístok*, *trojnožka*, *trojuholník*, *trojzub* ap. Ak by bolo potrebné k tomuto termínu vytvoriť prídavné meno, mohlo by byť iba vo forme *trojskokový*.

III. Tretou skupinou ľahkoatletických disciplín sú *hody* a *vrhy*, a to: *hod diskom*, *hod oštepom*, *hod kladivom* a *vrh guľou*. Tieto termíny sú už ustálené a zaužívané, a tak sa v nich nevytvorujú nijaké jazykové kazy.

IV. Atletické *viacboje* tvoria ďalšiu skupinu ľahkoatletických disciplín. Termín *viacboj* je neologizmus. Pravidlá slovenského pravopisu ho vo svojej slovníkovej časti neuvádzajú. Patrí

<sup>13</sup> Tak je to i v češtine. Porovn. *Naše řeč* XVI, str. 140.

<sup>14</sup> Na tieto nenáležité väzby upozornil som už v *Rozličnostiach Slovenskej reči* XIV, 127 a n.

do skupiny složených slov, ktorých prvý komponent je neurčitá číslovka, ako napr.: *mnohočlen, mnohohran, mnohokopytník, mnohouholník, mnohoženstvo* ap., alebo: *viacuholník, viaclampovka*, a teda aj: *viacboj*.

Medzi atletické viacboje patria: *trojboj, päťboj a desaťboj*; všetky sú náležité a správne tvorené.

V. Poslednou ľahkoatletickou disciplínou je atletická *chôdza*, česky *chůze*.<sup>15</sup> Keďže slovo *chôdza* je v Pravidlách uzákonené, je vhodné aj pre termín ľahkoatletickej disciplíny.

V slovenčine treba teda používať ako termíny ľahkoatletických disciplín tieto slová a slovné spojenia:

I. *beh na 60 m — šesťdesiatka, beh na 100 m — stovka, beh na 200 m — dvojstovka, beh na 300 m — trojstovka, beh na 400 m — štvorstovka, beh na 500 m — päťstovka, beh na 600 m — šesťstovka, beh na 800 m — osemstovka, beh na 1500 m, beh na 3000 m, beh na 5000 m, beh na 10.000 m, zostavný beh — štafetový beh — štafeta, maratónsky beh — maratón, prekážkový beh — beh cez prekážky — steeplechase (čítaj: stýplčeis), lesný beh a cezpoľný beh;*

II. *skok do výšky — skok vysoký, skok do diaľky — skok ďaleký, skok o žrdi a trojskok;*

III. *hod diskom, hod oštepom, hod kladivom a vrh guľou;*

IV. *viacboje: trojboj, päťboj a desaťboj;*

V. *chôdza.*

<sup>15</sup> František Klem p a. l. c. 51.

## Kronika

---

### K 30. VÝROČIU OPERY V BRATISLAVE

Pri 30. výročí (1. marca t. r.) vzniku slovenskej opernej scény v Bratislave — v prvých rokoch len podľa mena slovenskej — s rozličných kultúrno-umeleckých hľadísk zhodnocoval sa jej význam a vplyv v našom celoslovenskom, nie iba v bratislavskom živote. Pri tejto príležitosti pokladáme za potrebné zmieniť sa aj o jazykovej problematike tejto prvej slovenskej opernej scény a pertraktovať aspoň zčasti jej jazykový plán, prípadne zvukovú kultúru jej jazykového plánu, ako sa ona prejavovala vo svojej, na roky naozaj ešte veľmi krátkej histórii, a ako sa prejavuje za nových predpokladov a v rozmnžených vývinových možnostiach v našom dnešku.

Obdobie tridsiatich rokov bratislavskej profesionálnej opernej scény (od 1. marca 1920) a dvadsiatich šiestich rokov od vzniku slovenského operného jazyka ako samostatného kultúrno-umeleckého štýlu spisovnej slovenčiny (od 24. augusta 1924, keď sa po prvý raz na Slovensku spievala celá opera po slovensky) nie je obdobie dlhé, najmä však nie vtedy, ak by sme ho chceli porovnávať s vyše tristo-ročným obdobím vývoja a rastu napríklad talianskej opery, ktorú ako prvý veľký reformátor opery vôbec a stvárňovateľ operného štýlu uzákoňuje a utvára už Claudio Monteverdi (1567—1643). Avšak i tak je toto veľmi krátke obdobie tridsiatich rokov opernej scény v Bratislave bohaté na vnútorné i vonkajšie boje a víťazstvá. Víťazné je ono predovšetkým v jazykovej oblasti, lebo práve v nej pomaly, ale isto začína prenikať aj slovenský operný jazyk a vytláčať jazyk český. Proces tento začal sa J. Massenetovou operou *Kaukliař u Matky Božej* dňa 24. augusta 1924, pokračoval J. L. Bellovým *Kováčom Wielandom* (28. apríla 1926), V. Figuš-Bystřého *Detvanom* (2. apríla 1928) atď. až po rok 1939, keď nastáva dôsledné poslovenčenie a opera v Bratislave sa stáva naozaj slovenskou. V histórii slovenskej opery potom najmä posledné desať-ročie bude vždy reprezentovať významný medzník, nakoľko vtedy sa dobudovaly nielen základy jej dnešného rozvoja, ale dôsledne sa poslovenčil aj celý jej jazykový plán, a to v smere národnom v jazyku a v smere nadnárodnom v jej zameraní a repertoári.

Počiatky výstavby slovenského operného jazyka a jeho zvukovej kultúry boli však veľmi ťažké a pomalé. V Bratislave, ako dobre vieme, začína sa 1. marca 1920 hrať po česky. Spisovná slovenčina, ktorá práve v tom čase prežívala jeden zo svojich najmohutnejších rozmachov, obdobie svojho najvšestrannejšieho rozvoja a uplatňova-

do skupiny složených slov, ktorých prvý komponent je neurčitá číslovka, ako napr.: *mnohočlen, mnohohran, mnohokopytník, mnohouholník, mnohoženstvo* ap., alebo: *viacuholník, viaclampovka*, a teda aj: *viacboj*.

Medzi atletické viacboje patria: *trojboj, päťboj* a *desaťboj*; všetky sú náležité a správne tvorené.

V. Poslednou ľahkoatletickou disciplínou je atletická *chôdza*, česky *chůze*.<sup>15</sup> Keďže slovo *chôdza* je v Pravidlách uzákonené, je vhodné aj pre termín ľahkoatletickej disciplíny.

V slovenčine treba teda používať ako termíny ľahkoatletických disciplín tieto slová a slovné spojenia:

I. *beh na 60 m — šesťdesiatka, beh na 100 m — stovka, beh na 200 m — dvojstovka, beh na 300 m — trojstovka, beh na 400 m — štvorstovka, beh na 500 m — päťstovka, beh na 600 m — šesťstovka, beh na 800 m — osemstovka, beh na 1500 m, beh na 3000 m, beh na 5000 m, beh na 10.000 m, zostavný beh — štafetový beh — štafeta, maratónsky beh — maratón, prekážkový beh — beh cez prekážky — steeplechase (čítaj: stýplčeis), lesný beh a cezpoľný beh;*

II. *skok do výšky — skok vysoký, skok do diaľky — skok ďaleký, skok o žrdi a trojskok;*

III. *hod diskom, hod oštepom, hod kladivom a vrh guľou;*

IV. *viacboje: trojboj, päťboj a desaťboj;*

V. *chôdza.*

<sup>15</sup> František K l e m p a, l. c. 51.

jazyka ju silno sťažovala dvojitost vlastných výslovnostných štruktúr, teda fakt bilingvizmu.

Situácia sa odvtedy zmenila do značnej miery, ale nie úplne, ani vari nie natoľko, ako by sme to očakávali. Doteraz sa napríklad ešte neustálila jednotná operná výslovnosť. Mnohé preklady operných libret nevyhovujú s jazykovej stránky ani lexikálne, ani syntakticky, niekedy ani hudobne. Nemalú vinu, ak si máme byť úprimní a otvorení, má na tom zaiste aj tá skutočnosť, že sa u nás doteraz predovšetkým teoreticky a lingvisticky nespracoval problém vzťahu slovenského spisovného jazyka a hudby, teda problém hudobnosti slovenčiny. V mnohých prekladoch sa dostatočne neprihliadalo ani na prízvukovú stránku slova. Čiastočne sa zabúdalo, že každé slovo, ba každá slabika a hláska má v opernom diele istú funkciu, ktorú vložil do nich už sám skladateľ podľa svojho hudobného výrazu a zamerania. Preto ju treba podľa jazykových možností slovenčiny zachovať a neporušiť ani v prekladoch operných libret.

Nedostatok teoretického, lingvistického výskumu jazykového plánu opery a primálá pozornosť a prihliadanie k týmto jazykovým problémom prekladu operného libreta i samého predstavenia má však ešte aj iné tienisté stránky. Tým, že sa sústavne nevenovala pozornosť jazykovému plánu opery a že sa s lingvistického hľadiska nehodnotily jednotlivé operné predstavenia, mocným prúdom prenikaly — a v určitej, u niektorých dosť značnej miere prenikajú ešte aj teraz — do výslovnosti slovenského operného jazyka mnohé individuálne dialektizmy, funkčne nijako nezaťažené a situačne nezamerané, ktoré v jeho výslovnosti ako nespisovné prvky pôsobia neesteticky. Nefunkčné použitie jazykového výrazu gramaticky nesprávneho, všedný alebo nemiestne patetický výslovnostný prednes a sloh, neďbanlivá alebo príliš afektovaná a charakteru úlohy nezodpovedajúca výslovnosť, dialektizmy z miestnych a sociálnych prostredí alebo z cudzích jazykových štruktúr nemôžu byť účinným umeleckým výrazovým prostriedkom, ktorý by dvíhal zvukovú kultúru slovenského spievaného slova. V praktickom jazyku je situácia iná. Tu sa pozornosť hovoriaceho a počúvajúceho nesústreďuje natoľko na zvukoch. Zvuky v tomto prípade ani nevystupujú do jasného poľa vedomia, alebo len veľmi zriedka, a nemajú samostatnú hodnotu ako zvuky samej osebe, lež len v úzkom vzťahu k svojmu významu. V jazyku opernom však stávajú sa zvuky funkčne veľmi závažným a umelecky dôležitým činiteľom so samostatnou hodnotou. Preto je potrebné venovať im aj s lingvistického hľadiska dôkladnú teoretickú pozornosť. Práve teoreticky treba s lingvistického hľadiska objasniť celú túto v opernom jazyku tak závažnú a dôležitú problematiku vzťahu jazyka a hudby. Najprv sa musia na základe doterajších skúseností a praxe zo spievania slovenského jazyka v opere formulovať zásady správnej výslovnosti. Do istej miery, zdá sa, bude nevyhnutné opierať sa už o kodifikovanú výslovnosť jazyka v slovenskej činohre. Len po formulovaní zásad správnej opernej výslovnosti a výslovnosti sloven-

ského spievaného slova vôbec bude možné účinne a unifikačne zasahovať.

Zaujímavou a veľmi závažnou oblasťou lingvistického výskumu jazykového plánu slovenskej opery a jeho zvukovej kultúry bude aj výskum jej vývinu aspoň podľa prekladov operných libret do slovenčiny. Tento výskum ukáže, nakoľko sa prihliadalo nielen na gramatickú správnosť prekladov, na lexikálnu a syntaktickú stránku, ale aj na korešpondenciu jazyka a hudby.

Zvuková kultúra spievaného slova v bratislavskej opernej scéne práve pre neustálenosť správnej opernej výslovnosti, hoci sa veľa spravilo aj v tejto oblasti, čo nemožno nijako nevidieť, predsa nie je ešte na takej výške, aká by sa očakávala od slovenskej reprezentačnej scény. Pri 30. výročí vzniku stálej slovenskej opernej scény si to treba uvedomiť. Do výslovnosti prenikajú okrem prekladových dialektizmov, vnesených už samým prekladateľom operného libreta, aj mnohé individuálne a funkčne nezamerané a nezatažené výslovnostné dialektizmy v podstate dvoch druhov. Na prvom mieste sú to výslovnostné dialektizmy zo slovenských miestnych alebo sociálnych nárečí, v ktorých prostredí sa umelec pohybuje a ktoré nachádzajú svoje zvukové odrazy v jeho jazykovej kultúre. V inej štúdii podávame ich podrobný rozbor a zatriedenie (SB II, 1949/1950).

Zvuková kultúra slovenského operného jazyka v bratislavskej opernej scéne od svojich počiatkov prekonala veľký vývoj. Ohromný kultúrny rozmach a dosahy, ktoré mala operná scéna v Bratislave na slovenské jazykové spoločenstvo, bude treba ešte len spracovať. Podobne bude treba venovať pozornosť jednotnej slovenskej (spi-sovnej) opernej výslovnosti, vývinu zvukovej kultúry od počiatkov aspoň v jej písanej forme, problému slovenského jazykového textu a hudby atď. Z tohto vidieť, že k problematike slovenského operného jazyka, ktorý je i teraz výrazom mnohých komponentov, treba sa ešte neustále vracieť, a to práve s čisto lingvistického hľadiska. Od vzniku opernej scény v Bratislave a od 24. augusta 1924 vykonalo sa v nej veľa. Teraz pri kvantitatívnom zväčšení možností veríme, že sa v nej neustrnie a že sa v nej spraví ešte veľa nielen pre rozšírené možnosti, ale aj preto, že terajší stav ešte neustále možno zlepšovať. Vyžadujú si to aj nové pomery v celkovom svojom nazeraní na funkciu opery a divadla vôbec. Opera i divadlo stávajú sa totiž jedným z veľmi dôležitých prostriedkov socializácie kultúry nielen všeobecnej, ale aj jazykovej. Tieto skutočnosti si treba uvedomiť najmä teraz, pri 30. výročí vzniku stálej opernej scény v Bratislave.

A. Pranda



## Kritiky a recenzie

---

UNIV. PROF. DR. A. V. ISAČENKO, ZAČIATKY VZDELANOSTI VO VEĽKOMORAVSKEJ RÍŠI. Príspevok k dejinám západoslovanského písomníctva predcyrilometodejského. Odtlačky z Jazykovedného zborníka, sv. 2. Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine 1948. Broš. po 90 Kčs.

Najnovšie archeologické objavy na Morave znovu obracajú pozornosť učencov k našej minulosti v 8. a 9. storočí. Už dávnejšie sa síce vedelo, že ani kresťanstvo, ani knižná vzdelanosť s ním súvisiaca nezačaly sa u nás až s príchodom Konštantína a Metoda do Veľkomoravskej ríše, ale pre pomerne malý počet presvedčivých dokladov storočia, predchádzajúce známym udalostiam po Rastislavovom rozhodnutí, ostávalo temné. Významným filologickým príspevkom k objasneniu toho úseku našich dejín je štúdiá prof. Isačenka o začiatkoch *knížnej* vzdelanosti u západných Slovanov.

Autor vyšiel z výsledkov štúdií českých (V. Flajšhans, Fr. Pastrnek, V. Vondrák atď.) a slovenských (J. Stanislav) učencov, dobre pozná i práce slovinských vedcov (I. Grafenauer, M. Kos, R. Nahtigal, Fr. Ramovš) a najmä západnými filologmi nevyšímané práce ruské (A. J. Sobolevského, S. P. Obnorského), o ktoré sa mohol oprieť vecne i metodicky, ale opiera sa aj o výsledky vlastných štúdií, publikovaných už prv (Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok). Kým doteraz autori — každý podľa svojej národnej príslušnosti a sympatií — písali o etniku Veľkomoravskej ríše a Panónie ako o českom, slovenskom, respektíve slovinskom národe, Isačenko podľa J. V. Stalina zdôrazňuje, že v dobe rodiaceho sa feudalizmu nemožno tu hovoriť o národe, ale len o kmeňoch, resp. sväzkoch kmeňov. Pritom podľa historických prameňov dokazuje v shode s výskumami prof. J. Stanislava, že obyvateľstvo nielen Veľkomoravskej ríše, ale aj Panónie bolo západoslovanské, nie juhoslovanské, ako sa nazdávali niektorí slovinskí filologovia a historici (B. Kopitar, Fr. Miklosich a v neskorších časoch F. Ramovš, M. Kos, I. Grafenauer a i.). K tomuto západoslovanskému obyvateľstvu širilo sa kresťanstvo zo Solnohradu (od r. 798), a to jemnými spôsobmi, aké mali írski misionári: bez násilia a s pomocou reči srozumiteľnej ľudu. O katechéze v ľudovej reči u západných Slovanov jasne hovoria jazykové prvky v prvých staroslovienskych prekladoch. U macedónskych Slovanov katechéza sa diala v tamojšej ľudovej reči, z ktorej vyšli pri prekladaní náboženských textov Cyril a Metod so svojimi pomocníkmi. No vo Veľkej Morave pri svojej prekladateľskej práci prevzali mnohé

už prv ustálené výrazy medzi západoslovanským ľudom. Tak si vysvetlíme zjav, že namiesto prevzatých slov gréckych, rozšírených medzi ľudom macedónskym, ako napr. *adъ, episkop, igumenъ, ierei, monachъ, liturgia, psalъmъ*, v staroslovienskych textoch veľkomoravskej proveniencie vyskytujú sa latinsko-nemecké prevzaté slová, rozšírené medzi západoslovanským ľudom, ako napr. *peklъ, biskupъ, opát, zákonník (boží rab), mních, mъša, žalm* atď.

Jadrom Isačenkovej práce je podrobný filologický rozbor starých náboženských textov, ktoré podľa svojej funkcie i podľa jazykových znakov môžu pochádzať z doby predcyrilometodejskej. Sú to predovšetkým „krstný sľub“ (zrieknutie sa starej a vyznanie novej viery), Krédo, Otčenáš, poučenia o hriechoch a ctnostiach a spovedné modlitby. Tieto pamiatky sa nezachovali v písomnej podobe priamo z tej doby, ale tradovaly sa ústne i písomne niekoľko storočí, kým prešli do pamiatok, ktoré pretrvaly storočia a majú výrazné hláskoslovné a iné zjavy. Takto študuje napr. slovo *krst*, ktorého etymológia nezdá sa mu uspokojivo riešená, sloveso *račil* (ráčil), ktoré shodne s M. Weingartom pokladá za západoslovanské slovo, ďalej podrobne rozoberá celú modlitbu Otčenáš a zastavuje sa pri jednotlivých výrazoch, ako *vezdajši, každodenný, nadpodstatný, odpustiť, ostaviti, dlhy, viny, od zlého, všemohúci* atď. Filologickou analýzou a porovnávaním latinských a nemeckých textov dospieva autor k záveru, že prvá vrstva kresťanských textov bola preložená priamo z latinčiny, len spovedné modlitby sa upravovali podľa staronemeckých vzorov (Starobavorská spovedná modlitba). Vo svojich úvahách autor dospel k záverom, že prvá západoslovanská kresťanská terminológia a prvý západoslovanský kultúrny jazyk staršej formácie vznikly v Panónii, kde hraničí západoslovanský živel s juhoslovanským (slovinským). S kresťanstvom šíril sa i tento jazyk na sever do krajov Veľkej Moravy. Konštantín a Metod na Morave nenašli kultúrne vákuum. Ako dobrí misionári s odchýlnymi obradmi západnej cirkvi prijali aj prvky odchýlného západoslovanského slovníka. Tak sa dostávaly tieto prvky aj do staroslovienskej literatúry.

I keď tieto závery sú vedecky podložené, ďalším skúmaním západoslovanskej vzdelanosti v celom rozsahu mnohé z nich bude možné spresniť, respektíve inak formulovať. Isačenkova práca podáva totiž nielen hotové poznatky pre odborníkov a iných vzdelaných záujemcov, ale i mnohé podnety, ktoré naznačujú cestu novým bádateľom.

Široký kultúrnohistorický rozhľad, dobrá znalosť všetkých stredo-euroopských jazykov i pomerov v minulosti a prítomnosti, nadovšetko filologická akribia a kombinačné schopnosti umožnili autorovi novým spôsobom a spoľahlivo osvetliť začiatky kresťanstva a s ním súvisiacej vzdelanosti u západoslovanských kmeňov vo Veľkomoravskej ríši a v Panónii.

E. Jóna

JÁN HORECKÝ, FONOLOGIA LATINČINY. Vydala Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave 1949. Str. 129, broš. Kčs 90,—.

Práca Horeckého, ako to už nadpis hovorí, zaoberá sa výskumom latinského fonologického systému. Delí sa na päť kapitol.

V úvodnej kapitole Horecký charakterizuje štrukturálnu lingvistiku, vymedzujúc rozdiely i shody, ktoré sú medzi ňou na jednej strane a staršou lingvistikou pozitivistickou, reprezentovanou tzv. mladogramatikmi, na strane druhej. Charakterizuje pritom aj hlavné smery, ktoré jestvujú v súčasnej štrukturálnej jazykovede, najmä smer pražský a smer kodanský, ktorého reprezentantom je prof. L. Hjelmslev. Vo fonológii mu ide predovšetkým o zdôraznenie nefonetického kritéria, príp. nefonetických kritérií pri vymedzovaní hlások, ktoré majú distinktívnu platnosť, t. j. foném, a pri pokuse o definíciu vzájomného pomeru medzi vokálom a konsonantom. Trubeckého metódu pri výskume latinčiny nemožno dosť dobre použiť z toho dôvodu, že nepoznáme fonetický charakter jednotlivých latinských hlások. Autor si potom určuje ako predmet skúmania latinčinu klasického obdobia, a to latinčinu literárnu. Latinčinu hovorovú a jednotlivé dialektické zjavy všima si *passim*. Okrem toho v niektorých prípadoch zisťuje stav fonologického systému aj v latinčine stredovekej.

V kapitole o konsonantizme skúma fonologickú platnosť *c*, *qu*, *gu*, *j*, *v*, aspirát, *h* a iných členov latinského konsonantického systému. Po tomto prikróčuje k výskumu vokalizmu a prozodických vlastností latinčiny, kde sa rieši predovšetkým problém hodnotenia kvantity. Záverečná kapitola podáva fonologickú charakteristiku. Nachádzame tu fonologický obraz morfém pádových a osobných. Prvé z nich majú charakter vokalický, slovesné morfémy majú ráz konsonantický. Ďalej sa preberajú morfémy odvodzovacie, spojovacie, resp. formatívne, predponové a nakoniec základové. Pri výskume základových morfém autor postupuje metódou Trnkovou a Twaddelovou, ktorí skúmali materiál podľa počtu slabík, a nie podľa počtu foném, ako to urobil Mathesius a neskôr podľa neho Vachek. Horecký skúma základové morfémy dvojslabičné a zisťuje, že najviac takýchto dvojslabičných základových morfém vviadruje sa piatimi fonémami. Potom sa skúmajú konsonanty a vokály s hľadiska vzájomného spájania sa; určujú sa vokalické skupiny a jednotlivé skupiny konsonantické. Počet konsonantických skupín na začiatku i konci slov je pomerne malý, v porovnaní s češtinou a nemčinou naimenší. Napokon sa zisťuje distinktívna platnosť jednotlivých fonologických protikladov v základových morfémach.

Kniha Horeckého je prínosom pre slovenskú jazykovedu nielen tým, že sa venuje výskumu oblasti, ktorá u nás doteraz nebola predmetom záujmu, ale čiastočne aj s hľadiska metodologického. Možno právom očakávať, že vyvolá ohlas aj vo svetovej lingvistickej literatúre.

L. Dvonč

## Rozličnosti

---

Výrazy *toho roku*, *tohoročný*, *tohto roku*, *tohtoročný*. (A. K., G. P.) — Ustálené spojenie *toho roku*, známe aj v podobe skratky *t. r.*, ktorým veľmi často v hovorovej reči, na pozvánkach a v rozličných vyhláškach nahradzujeme letopočet súčasného roku, môže sa nám zdať neodôvodnené a nesprávne, ak ho posudzujeme s dnešného hľadiska gramatickej poučky o ukazovacích zámenách: *ten* ukazuje na vzdialenejší predmet, *tento* na predmet bližší. Ešte výraznejšia sa zdá neopodstatnenosť spojenia *toho roku* vo vetnej súvislosti. Hovoríme napr., že niečo sa stalo začiatkom *toh(o)to roku*, alebo sa stane koncom *toh(o)to roku*, nie „toho roku“, ak myslíme na rok, ktorý prežívame. V tejto vete máme ukazovacie zámeno *tento* vo funkcii, zodpovedajúcej známej gramatickej poučke i jazykovému úzu. (Podobne používame napr.: *toh(o)to mesiaca*, *toh(o)to týždňa*.) Ak v tej istej vetnej súvislosti použijeme zámeno *ten*, zmení sa podstatne smysel, lebo ide o ukazovanie na vzdialenejšie obdobie do minulosti i do budúcnosti, a veta si žiada doplnenie: stalo sa to začiatkom *toho roku*, v ktorom sme vyhoreli; peniaze dostane koncom *toho roku*, v ktorom dovŕši 20 rokov a pod.

Podľa týchto príkladov by sa dalo usudzovať, že ustálené spojenie *toho roku* je neopodstatnené a najskôr by sme ešte mohli pripúšťať, že vzniklo úsporou, skrátením spojenia *toho(to) roku*. K celkom inému riešeniu nás však privádza adjektívum, nie nového pôvodu, utvorené práve z ustáleného spojenia *toho roku*, a to *tohoročný*. Podľa neho vidíme, že ide o starší, archaický spôsob vyjadrovania z čias, keď sa ešte nerozlišovali zámená *ten* a *tento* v dnešnom smysle. Podobne ako príslovka *teraz*, označujúca prítomnosť, súvisí so spojením *ten raz*, tak aj spojenie *toho roku*, hoci dvojslovné, zmeravelo a má význam príslovky; stalo sa jazykovým klišé, na ktoré nemožno aplikovať bežné gramatické poučky, ba ktoré nemožno ani ohýbať, preto sa nedá použiť ako náhrada za spojenie *tohoto roku* v bežnej vetnej súvislosti, najmä nie v spojení s predložkou.

Popri ustálenom spojení *toho roku* začína sa dnes ujímať aj *tohoto roku* s rovnakou skratkou *t. r.* (Pravidlá, str. 404) a z neho odvodené adjektívum *tohtoročný*, ešte pomerne zriedkavé. Hoci sa používa aj spojenie *toh(o)to roku*, niet dôvodu vzdať sa klišé *toho roku*, lebo ako to už súvisí s jeho ustrnutosťou, jeho význam je užší, špeciálnejší; má charakter príslovky a možno ho použiť iba ako náhradu letopočtu súčasného roku, nie v aktualizovanej vetnej súvislosti.

Ak s právneho hľadiska treba celkom presne i podľa dnešného chápania rozlišovať, je možnosť vyhnúť ustálenému spojeniu *toho roku*, ale ináč niet dôvodu stavať sa v slovenčine proti nemu, lebo z jeho použitia nehrozí nebezpečenstvo omylu a nedorozumenia.

*mam*

*Ženské rodinné mená od ruských rodinných mien na -ov.* — Od mužských rodinných mien, ktoré nie sú tvaru prídavného mena, tvoríme ženské rodinné meno príponou *-ová*: *Horák* — *Horáková*, *Holko* — *Holková*, *Brázda* — *Brázdová* a pod. Pravidlá slovenského pravopisu výslovne uvádzajú, že je len jedna prípona a že ani v písme ani vo výslovnosti niet dvoch prípon, totiž *-ová* a *-ova*.

Ako otrocky sa držia originálov prekladateľa z ruštiny, vidieť aj na uvedených ženských rodinných menách. Napr. v životopise J. V. Stalina od V. F. Pletneva, ktorý preložil Ivan Kupec (vydalo nakl. Tatran v Bratislave 1949), čítame takéto tvary: *Odincova* (str. 326, 327), *Vinogradovove* (330, 326, 327), *Vinogradovova* (325, 326, 327), *Rodincova* (327), *Slavnikova* (325) atď. Tieto tvary nijako nemožno akceptovať pre spisovný jazyk, ale jedine v podobe s *-ová*, teda *Vinogradovová*, *Vinogradovové* a pod.

Hodno ešte pripomenúť, že prípona *-ová* pripája sa vždy k celej forme mena, má byť teda správne *Odincovová* a pod. Ženské rodinné mená tvoria sa aj pri menách na *-ov* príponou *-ová*, nie samotným *-á*.

Keď pripomínáme tieto skutočnosti, nijako to neznamená, že by sme sa s týmto zjavom boli stretli iba v uvedenej knihe. Takéto tvary nachádzame sústavne aj v iných prekladoch z ruštiny a najmä v dennej tlači (*Orlova* a pod.). Ich výpočet zabral by hodne miesta. Od prekladateľov treba žiadať, aby aj v tejto otázke rešpektovali platné Pravidlá slovenského pravopisu.

*L. Dvoně*

*Predpona pre- a prie-*. — Dvojica predpôn *pre-*, *prie-* pri podstatných a prídavných menách, utvorených od slovík s predponou *pre-*, má v súčasnej slovenčine význam rozlišovací, napr.: *prechod* — *priechod*, *prevoz* — *prievoz*, *prehľadný* — *prieľadný* a pod.

Predpona *pre-* označuje súvislosť priamo s činnosťou, dejom, čo poznáme aj podľa toho, že substantíva s touto predponou môžeme nahradiť slovesným podstatným menom, napr.: *prechod* = *prechádzanie*, *prevoz* = *prevezenie*, *prenos* = *prenesenie*, *prenášanie*, *pered* = *prerodenie* a pod.

Popri týchto slovách máme však aj iné, s predponou *prie-*, významu konkrétnejšieho na označenie miesta alebo nového útvaru, vzniklého nejakou činnosťou, napr. *priechod* (= cesta, chodba cez dom, dvor do druhej ulice), *prieplav* (= vodná cesta spájajúca dve rieky, moria), *prieľad* (voľný, prerúbaný priestor v hore, cez ktorý previdieť ďaleko), *prierez* (miesto, kde je nejaký predmet prerezaný) a pod.

Podľa tohto pravidla máme aj od slovesa *preklepať* podst. meno

*prieklep* ‚kópia‘, lebo písmo preniklo cez indigo na ďalší podložený papier; od tohto názvu odvodzujeme aj príd. meno *prieklepový* (papier).

Sloveso *preklepať* neznamena však v súvislosti s písacím strojom (nespomíname jeho lekársky obsah) iba vyhotovovanie kópie, prieklepu, ale značí tiež odpísanie rukopisného textu na písacom stroji, ba vo svojej zvratnej forme *preklepať sa* vyjadruje i použiť mylnú literu, číslicu, značku v nejakom odklepávanom texte. Od tohto významu máme potom ďalšiu odvodeninu *preklep* ‚chyba, vzniklá pri písaní strojom‘.

Máme teda v slovenčine *preklep* i *prieklep*, pravda, v odlišnom význame. M. M.

*Slemä, slemeno.* — Vznikla otázka, či slovo „slemä“ patrí do slovnej zásoby slovenčiny.

Výraz *slemeno* uvádza už Bernolák vo svojom Slowári a má tu význam „tignum transversum in supremitate texti“, t. j. priečne brvno v hrebeni strechy. S podobným významom uvádza ho aj Palckovič (Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch), Mičátek (Diferenc. slovensko-ruský slovník, T. Sv. Martin 1900), Kálal (Slovenský slovník, B. Bystrica 1924). Slovo *slemä* je známe aj v češtine a má popri uvedenom obsahu aj druhý význam „horský chrbát“. (Váša—Trávníček, Slovník jaz. českého, Praha 1937.)

Slovenské *slemä, slemeno*, čes. *slémě* súvisí so stsl. *slěmę*. (Viď J. Holub, Stručný slovník etymologický jazyka československého, Praha 1937.)

Z uvedeného vyplýva, že pôvodný význam slova *slemä* bolo ‚brvno‘, potom ‚brvno zasadené v hrebeni strechy‘, z toho ‚štít strechy‘ a prenesené sa užíva vo význame ‚vrchná časť kopca, vrchu, horský chrbát‘. V geológii sa môže úspešne používať popri slove *temä*, kde slovom *temä* sa označuje plochý chrbát vrchu a slovom *slemä* označuje sa ostrý, strechovitý chrbát vrchu.

Podobné mená stredného rodu, končiace sa na -ä, typu *bremä* ap., ustupujú novotvarom typu *bremeno* ap. Skloňujú sa podľa vzoru *mesto*. V literárnej slovenčine pokladá sa toto slovo dnes za archaizmus, ale v odbornom jazyku má svoje opodstatnenie. E. Č.

*Spoločenstvo.* — Slovo *spoločenstvo*, ktoré sa vyskytuje v súčasnej politickej literatúre, zdá sa na prvý pohľad novým. No nájdeme ho i v staršej literatúre, pravda, s odlišným významom. Používalo sa a používa sa vo význame: 1. ‚spoločnosť‘ [V Europe niето vzdeleného spoločenstva, ktoré by sa hudbou rado nebavilo (Orol 1872, 175a), Bola perioda v ruskom spoločenstve, v ktorej Puškin bol pokladaný za niečo prežitého (Vaj. XVI, 5), ... dnešného do tried rozsekaného spoločenstva (Jégé, A. Orságová 22)]; 2. ‚to, čo všetkým patrí, spoločné vlastníctvo‘ [spoločenstvo žien (Manifest kom. strany, slovenský preklad z r. 1948, 66), ... ktoré sa prejavuje

v spoločenstve kultúry (J. V. Stalin, Marxizmus a národnostná otázka, sloven. prekl. z r. 1945, 16)]; 3. „*spolok, spolčenie sa*“ [Obžalovaný si... zo spoločenstva s odbojným Tökölím (Kal. II, 6)].

Podoba slova *spoločenstvo* nie je teda problematická: súvisí so slovami *spolu, spolok, spoločný, spoločnosť, spoločenský*. Všetky tieto výrazy sú známe z češtiny, kde sa rozlišujú ešte podoby *společenství* (= život v spoločnosti; spoločné vlastníctvo, majetníctvo) a *společenstvo* (= spoločnosť, družstvo). V slovenčine obe formy splývajú, a tak slovo *spoločenstvo* má viac významov. Jeho synonymá sú *vospolnosť* a *pospolitosť*, ktoré sa v dnešnom jazyku ien zriedka vyskytujú. Častejšie sú základné adjektíva *vospolný* a *pospolitý*, ktoré, pravda, majú okrem významu *spoločný* aj iné významy (Sľúbili si vospolnú pomoc = vzájomnú; naši pospolití ľudia = prostí, jednoduchí ľudia); ale to sú v dnešnom jazyku archaizmy.

Slovo *spoločenstvo* používa sa v spisovnej slovenčine už dávnejšie vo význame „spoločnosť, spolok“ a v prítomnosti ustaľuje sa i vo význame „spoločné vlastníctvo“; tu ťažko by ho bolo možno nahradiť archaicky zafarbenými výrazmi *vospolnosť* alebo *pospolitostej*.

*Akordant, akordér?* — Pravidlá sloven. pravopisu pri 2. význame hesla *akord* „dohovor“ (str. 128) neuvádzajú, ako pomenovať osobu, ktorá pracuje na *akord*, t. j. podľa dohovoru. Preto vzniká otázka, či sa má používať slovo *akordant*, alebo *akordér*. V tomto prípade najlepšie si pomôžeme tak, keď si vezmeme za príklad podobne znejúce slovo a podľa neho si utvoríme aj od slova *akord* požadovaný výraz, napr. osoba, ktorá robí *rekord*, je *rekordér*, a nie *rekordant*. Tak aj v našom prípade osoba, ktorá pracuje na *akord*, bude sa menovať *akordér*, a nie *akordant*. Slovo *akordér* použili aj v časopise Práca IV, č. 54, str. 2: ... kamenári budú pracovať na Slovenskej ceste ako *akordéri*. Sjo

K tomuto dodávame, že tvar *akordant* mal význam „podnikateľ, čo berie robotníkov na smluvu“ (porov. J. M. Prídavok, Slovník cudzích slov a výrazov v slovenčine 33). Ale zdá sa nám, že oba tvary, *akordér* a *akordant*, sú dnes mŕtve. V hovorovej reči sa používa nové slovo „*úkolár*“, ktoré prechádza k nám z češtiny (hoci ho ešte ani Trávníčkov slovník nemá). To isté, pravda, možno pozorovať aj pri slove *akord* a *akordný* (pracovať, robiť na akord, akordná robota): ustupuje tvarom „*úkol*“, „*úkolový*“. — Citlivejší novinári hľadajú nahrádzať slovo „*úkol*“ a jeho odvodeniny podľa jazykových príručiek výrazom *akord* a jeho odvodeninami. Doteraz ien zriedka sa používajú v takomto význame slová *úloha, úlohový, úlohár*. Jazykovedci, najmä puristi, stavali sa proti slovu *úkol*, lebo ho tvarove nemožno dobre zaradiť do nijakej väčšej skupiny slovenských slov. Podľa uznávanej etymologie súvisí ono so slovesom *klať, kolem* a *káľať, káľam* i s podstatným menom *rozkol*. Ale významove dá sa

skôr spájať so slovesom *ukladať, ukladám*, ako slovo *úloha* významove i tvarove súvisí so slovesom *uložiť, uložiť*. Takto si vysvetlíme fakt, že i proti „zákazom“ výrazy *úkol, úkolový, úkolár* sa udomácnily a používajú sa najmä pri prechode k novému, socialistickému spôsobu práce a pri novom chápaní odmeny za prácu. V tejto významovej oblasti *úkol* so svojimi odvodeninami už pevne zakotvil v slovej zásobe slovenčiny. V iných oblastiach je slovo *úloha* zas bez konkurencie. Týmto teda konštatujeme: *akordná robota, práca = úkolová robota, práca; robiť, pracovať na akord = robiť, pracovať úkolove; akordér = úkolár*. Pozn. red. E. J.

*Kolektív a kolektívum*. — V platných Pravidlách slovenského pravopisu uvádza sa len tvar *kolektív*, ale to neznamena, že by nebol správny aj tvar *kolektívum*, ktorý sa v literatúre tiež používa. Hoci je v nich spoločný základ latinského *collectivus* (= hromadný), obe formy sa diferencovaly významove i tvarove. Ich základný význam je ‚celok, spoločnosť‘. V tomto význame sa používajú synonymne. Ale tvar *kolektív* znamená dnes obyčajne presnejšie určenú skupinu ľudí, spojených spoločnou prácou, spoločnými úlohami. Tak sa hovorí napríklad o *recitačnom* alebo *divadelnom kolektíve*. Tvar *kolektívum* znamená väčší celok, spoločnosť, napríklad *národné kolektívum*. Tieto dve formy nemožno zamieňať v odbornom názvosloví. V gramatike je len *kolektívum* (= hromadné meno), vo fyzike len *kolektív* (= šošovka s istou funkciou), v hudobnom názvosloví *kolektívy* (= na organe mechanické zariadenie, ktorým možno uviesť v činnosť celé skupiny hlasov). Ide tu teda o dve podoby toho istého slovného základu, z ktorých každá má svoje ustálené významy a tvary. Tvaroslovný rozdiel sa najväčšmi javí v druhom páde jednotného čísla: *kolektív* má tvar *kolektívu, kolektívum* — *kolektíva*. Tieto rozdiely treba v spisovnom jazyku rešpektovať. ej